

Jaargang 10 november 2002 Nummer 7

Facta

DEBAT IN BEELD

CHARISMA EN SUCCES IN DE POLITIEK

SPILLEN, RADDRAAIERS EN BUITENBEENTJES

2 Pim Fortuyn: zuiver geval van charismatisch gezag – J.E. Ellemers

6 Fortuyn en het fascisme – Dick Pels

9 Column – Andries Hoogerwerf

De geest van Fortuyn

Zijn politieke erfenis ligt aan de beademing, maar de nagalm van Pim Fortuyn blijft hoorbaar. Hij is dan ook een van de weinige 'zuivere' voorbeelden van charismatisch leiderschap, betoogt J.E. Ellemers. Dick Pels: 'De vergelijking met Mussolini is niet demoniserend maar intrigerend.' En Jacob Orlebeke toont het verband aan tussen allochtone bevolking en hoeveelheid LPF-stemmen.

2

16

Individu of netwerk: hoe briljant is een pizzabakker?

Amerikaans socioloog Randall Collins vindt dat filosofen zichzelf niet zo op de borst moeten kloppen. Hun roem hebben ze te danken aan gunstige posities in het sociale netwerk. Philipse (filosoof uit Leiden) reageert als door een wesp gestoken. Resultaat: een vurig Facta-debat.

FACTA-DEBAT

10e jaargang, nr. 7, november 2002

Facta - sociaal-wetenschappelijk magazine is een uitgave van NVMC en SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen in samenwerking met Koninklijke Van Gorcum. Facta verschijnt acht keer per jaar. Website: <http://www.siswo.uva.nl>

Redactie

Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270663 / 45, fax 020 6229430, e-mail: facta@siswo.uva.nl

Hoofdredactie: Henk Jansen. Redactiesecretariaat: Marja Harms
Redactie: Michiel Beker, Talja Blokland, Marlies Eijnsink, Jos de Haan, Eddy van Hijum, Giseline Kuipers, Femke Molenaar (eindredactie), Sara Rubbens, Martijn de Wit

Medewerkers

René Gabriëls, Andries Hoogerwerf, Edith de Leeuw, Wil Pansters, Dick Pels, Jacques Tacq, Willem Trommel, Liesbet van Zoonen

Fotografie

Rien van der Leeden, Rotterdam; Carla Schoo, Amsterdam

Desktop Publishing

Peter de Kroon, Annette van de Sluis

Colofon

10 Het succes van de Lijst Pim Fortuyn – Jacob F. Orlebeke

12 Splinters van de waarheid, portret – Martijn Wit

14 Nieuws van de verenigingen

16 Facta-debat Collins, Philipse, Goudsblom

Techniek en engagement

20

Volgens Wiebe Bijker (president van de Society for Social Studies of Science) is de wereld niet veranderd sinds 11 september. 'Daarvoor leefden we in een technologische cultuur, daarna ook.' Technologie is niet iets onmenselijks, maar moet worden bemind. En: het is tijd voor een nieuw soort geëngageerde intellectueel.

Spillen, raddraaiers, buitenbeentjes

24

Wie herinnert zich niet die pestkop uit zijn middelbare schooltijd? En het muurbloempje? Annelies Kassenberg deed als een van de eersten een middelbare-schoolonderzoek dat nu eens niet over prestaties ging. 'Soms leek de klas wel een café.'

19 Gesignaleerd

20 Techniek en politiek na 11 september – Martijn Wit

23 Pecunia

24 Spillen, raddraaiers en buitenbeentjes – Marlies Eijnsink

27 SISWO

28 M&T: Nobelprijzen en troostrijke broodjes – Edith de Leeuw

30 Calls & Personalia

32 Agenda

Omslagfoto: Rien van der Leeden

Druk, vormgeving en administratie

Koninklijke Van Gorcum, Postbus 43, 9400 AA Assen

tel. 0592 379555, fax 0592-379552, e-mail: info@vgorcum.nl

website: <http://www.vangorcum.nl/>

Abonnementen:

Particulier €40,68

Instellingen €68,19

Studenten €25,00

Los nummer €6,82

Advertenties:

1/1 pagina €545,45

1/2 pagina €318,18

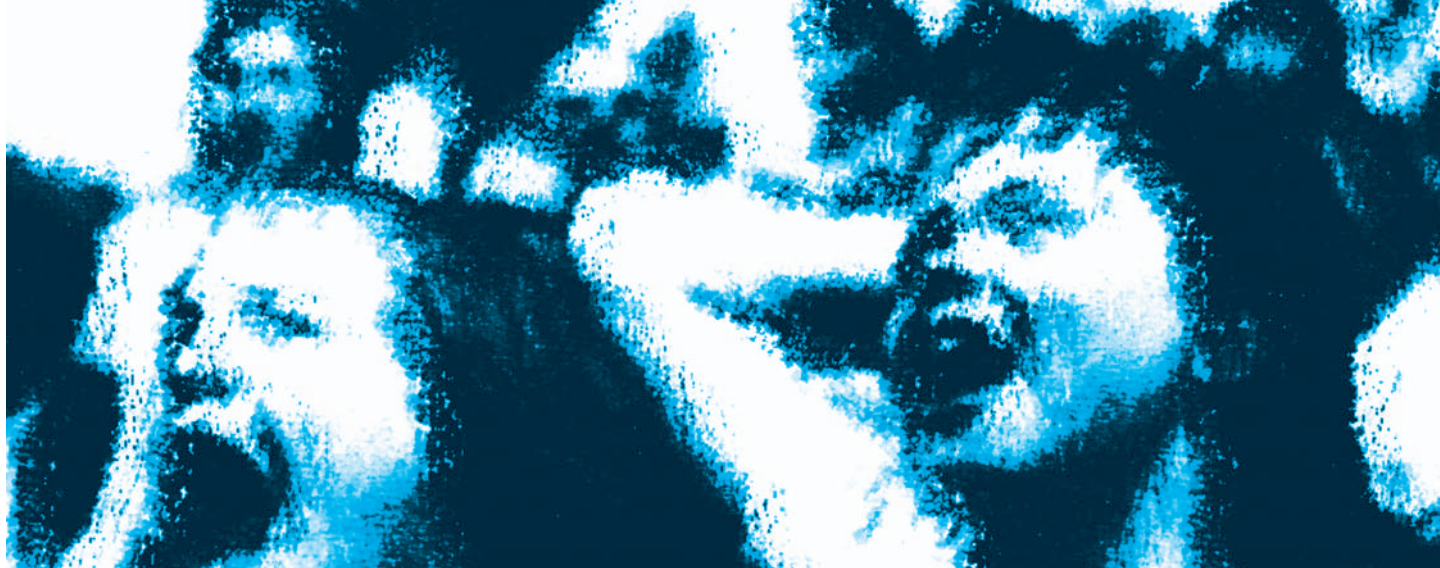
1/4 pagina €204,55

inleggen folder €818,18

ISSN 0928-5350 – Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Advertenties

Koninklijke Van Gorcum bv, Hans Koorn telefoon 0592-376933

Pim Fortuyn: een zuiver geval

J.E. Ellemers

I. CHARISMATISCH GEZAG

Charismatisch gezag is een *sociologisch* begrip, ontwikkeld door Max Weber (1864-1920). Het Griekse woord 'charisma' werd door de kerkhistoricus Rudolph Sohm gebruikt om de oudchristelijke gemeenschap te beschrijven. Weber hanteert de term om tamelijk plotselinge, schoksgewijze veranderingen en de daarop volgende terugkeer naar meer stabiele omstandigheden te analyseren. Het begrip charisma vormt bij Weber onderdeel van een (min of meer sluitende) typologie van vormen van gezag, dit wil zeggen van de legitieme machtsuitoefening. De andere twee zijn traditioneel en rationeel-legaal gezag. In al deze gevallen gaat het om het aanvaarden van een *relatie* tussen een machthebber (of machtspretendent) enerzijds en het bestuursapparaat (Weber spreekt van 'Verwaltungsstab') en/of een grotere groep van volgelingen anderzijds. Deze drie typen van gezagsverhoudingen zijn door Weber 'zuivere typen' genoemd, waarmee hij bedoelde dat de gezagsverhoudingen die we in de werkelijkheid aantreffen haast altijd mengvormen van deze zuivere typen zijn.²

Drie factoren

Charismatisch gezag wordt, volgens Weber, vooral bepaald door drie factoren. Allereerst wordt degene die dit gezag bekleedt (of er aanspraak op maakt) alleen gevolgd en gehoorzaamd vanwege aan hem toegeschreven buitengewone, soms zelf bovennatuurlijke of messianistische gaven of kwaliteiten en de daarbij verkondigde maatschappelijke orde. Doorslaggevend is niet zozeer of hij deze kwaliteiten ook werkelijk bezit, zolang deze maar aan hem worden *toegeschreven*. Deze kwaliteiten hebben vooral betrekking op waarden die als 'vitaal'

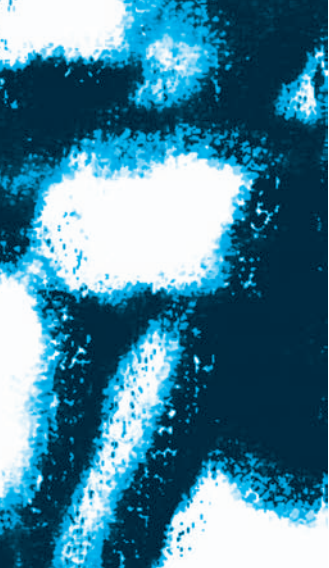
worden geacht in een gegeven situatie. Deze situaties en vormen van leiderschap kunnen aanzienlijk variëren: van een militaire held, een profeet, een intellectueel, die meegesleept wordt door zijn eigen demagogisch succes, zoals Weber opmerkt, tot de leider van een kleine groep of bende.

Vervolgens geeft bij charismatisch gezag in laatste instantie slechts het *vertrouwen* van de volgelingen in de gaven van de leider de doorslag. Het gaat dus niet alleen om de persoonlijke eigenschappen die aan de leider worden toegeschreven, maar om de *relatie* tussen leider en volgelingen. Deze speciale band van de volgelingen - en vooral van degenen die deel uitmaken van het bestuursapparaat - met de leider is veel intenser dan bij de twee andere vormen van gezag, die veel meer berusten op min of meer routinematige aanvaarding van traditionele waarden of van een rationeel-legale orde.

Tenslotte is de charismatische leider zowel de schepper van een nieuwe orde, als degene die de alledaagse routine doorbreekt. Dit maakt het zo spectaculair. Charismatisch gezag is in de visie van Weber een bij uitstek *onalledaagse* vorm van gezag en ontstaat vooral in situaties van crisis, nood, malaise of onzekerheid - of situaties die tenminste als zodanig worden beleefd. Door een andere socioloog, Norbert Elias, is het dan ook aangeduid als '*Krisenherrschaft*'.³ Daarbij spelen, behalve gevoelens van crisis en nood, echter ook geestdrift en een diepgevoeld geloof in nieuwe mogelijkheden een bepalende rol. Het is de antipode van de gevestigde orde en een doorbreking van de dagelijkse routine. Charismatisch gezag heeft, zo gezien, een grote transformerende potentie en wordt door Weber en anderen als een belangrijke, zelfs revolutionaire kracht in processen van sociale verandering beschouwd.

Instabiel

Tegelijkertijd is charismatisch gezag bijzonder *instabiel* en in het algemeen geen lang leven beschoren - uitzon-

In de talloze beschouwingen en commentaren die inmiddels zijn gewijd aan 'het verschijnsel Fortuyn' worden allerlei termen en begrippen aangedragen om dit verschijnsel te verklaren: 'populisme', 'opportunisme', 'extremisme' en ook 'messianisme'. Opvallend genoeg is de term 'charisma' maar weinig genoemd, terwijl deze anders zo vaak wordt gebruikt – en meestal ten onrechte. Toch is de aanduiding 'charismatisch gezag' juist bij uitstek van toepassing op wat zich de afgelopen periode rond Fortuyn heeft afgespeeld.

van charismatisch gezag¹

deringen daargelaten. Het verloopt meestal bij vlagen, kent hoogte- en dieptepunten en kan even plotseling verdwijnen als het is ontstaan. Want de leider moet zich voortdurend 'bewijzen', omdat zijn gezag niet berust op tradities of vaste legale regels. Het sterk aan één persoon gebonden gezag maakt verder dat in principe niemand de leider kan weerhouden van het maken van desastreuze beslissingen of fatale keuzen. Anders dan bij andere vormen van gezag, zijn er weinig of geen arrangementen tot overleg of 'bijsturen' wanneer ontwikkelingen uit de hand dreigen te lopen. Wanneer het toch blijft voortbestaan, dienen zich vervolgens spoedig weer allerlei vragen van alledag aan. Weber spreekt van '*Veralltäglichsung*', die in zijn analyse een belangrijke rol speelt. Er ontstaat weer behoefte aan continuïteit en er moeten vele zaken opnieuw worden geregeld. Het betekent dat het aanvankelijke charismatische gezag spoedig wordt gemengd met andere, reeds bestaande, vormen van gezag. Dan is er nog het dilemma van de opvolging. Wie kan een leider opvolgen wiens gezag zo sterk afhangt van aan hem toegeschreven buitengewone kwaliteiten? Dit alles betekent dat charismatisch gezag niet alleen zeer instabiel is, maar in zijn meest zuivere vorm slechts bestaat op het tijdstip van ontstaan. Het ironische is dat, zo gezien, Fortuyn een van de weinigen is die dit 'zuivere type' vertegenwoordigde. Want zijn leven eindigde op het ogenblik dat dit gezag net tot wasdom begon te komen, maar nog vóór hij werd geconfronteerd met de problemen en dilemma's van 'routinisering', die onvermijdelijk zouden zijn gevolgd.

Analytisch hulpmiddel

Wat is het voordeel om het verschijnsel charisma zo te zien? In het dagelijks spraakgebruik worden zo langzamerhand allerlei betekenissen toegekend aan het begrip 'charisma': populariteit, aantrekkelijkheid, 'uitstraling', retorische gaven, mediageniek optreden van één

bepaalde persoon. Dit speelt misschien wel een rol. In de visie van Weber gaat het echter om veel meer. Het gaat om een gezagsrelatie, die wel aan één persoon is gebonden is, maar niet uitsluitend door één persoon wordt *bepaald*. We weten inmiddels dat er een grote variatie in persoonlijkheidstrekken van charismatische leiders bestaat. Het gaat niet om persoonlijke kenmerken en ook niet om een louter politiek verschijnsel. Het gaat vaak niet eens in de eerste plaats om (de pretenties van) één persoon. Charismatisch gezag is namelijk in hoge mate *situationeel*, waarbij het zelfs niet altijd duidelijk is of degene die dit gezag ambieert de situatie bepaalt, of dat de charismatische leider door de situatie wordt 'gemaakt'. Het gaat vooral om ongenoegen met en verzet tegen bestaande machten, dat vaak heftige tegenstand oproept en vervolgens de betekenis krijgt van een revolutionaire schok.

Daarmee is het verschijnsel niet zonder meer 'verklaard'. Het legt echter wel de dimensies bloot om het te interpreteren. Door charisma niet louter te verbinden aan één persoon, maar ook oog te hebben voor de betekenis van toegewijde volgelingen en voor kennelijk in ruime mate aanwezige (latente) gevoelens van crisis, ongenoegen of malaise en een behoefte om de bestaande orde te doorbreken, is het begrip charismatisch gezag een belangrijk hulpmiddel om maatschappelijke verschijnselen te analyseren. Het maakt ook duidelijk dat deze problemen niet eindigen met de dood van de charismatische leider.

II. HET VERSCHIJNSEL FORTUYN

Wanneer ik tracht het voorgaande nog iets nader uit te werken met betrekking tot 'het verschijnsel Fortuyn', is het goed er nogmaals aan te herinneren dat Weber het begrip charismatisch gezag vooral hanteerde om *schoksgewijze* veranderingen te analyseren. Het gaat daarbij om drie componenten: (1) de persoon van de charismatische leider (in spe) en de door hem verkondigde nieuwe orde,

die een doorbreking van de bestaande orde inhoudt; (2) een speciale binding met de volgelingen; en (3) een tamelijk wijd verbreid gevoel van crisis.

De persoon en de boodschap

Van velen aan wie later charismatisch gezag is toegeschreven, is vastgesteld dat dit zich vaak pas later in hun leven of zelfs pas op oudere leeftijd heeft geopenbaard. Weber zelf heeft dit opgemerkt over de Engelse premier William Ewart Gladstone (1809-1898), aan wie pas in een latere fase van zijn politieke carrière charismatische gezag werd toegeschreven. Hetzelfde geldt voor Winston Churchill (1874-1965), die pas toen hij op 66-jarige leeftijd minister-president werd, als een charismatische figuur werd beschouwd.

Van degenen die Pim Fortuyn in de voorgaande decennia goed hebben gekend, zullen er vermoedelijk maar heel weinigen zijn die in hem een toekomstige charismatische leider hebben gezien. Deze charismatische trekken hebben zich eigenlijk pas in de laatste maanden van zijn leven duidelijk gemanifesteerd, alhoewel er in die periode ook sprake is geweest van *ups and downs*. Wel heeft hij al lang een grote mate van megalomanie tentoongespreid, zoals sommige andere - maar niet alle - personen die een charismatische status pretenderen. Omgekeerd hoeven niet alle megalomane persoonlijkheden deze status na te streven. In de visie van Weber is het ontstaan van charismatisch gezag sterk verbonden met een door de pretendent geopenbaarde of geclaimde maatschappelijke orde, die een duidelijke doorbreking vormt van de bestaande orde. Alhoewel Fortuyn zijn hele volwassen leven een maatschappijcriticus is geweest, heeft hij de door hem verkondigde visie op de maatschappij - neergelegd in een lange reeks van artikelen, columns, geschriften, pamfletten, speeches en interviews - pas geformuleerd in de laatste tien tot twaalf jaar van zijn leven - vooral sinds hij in 1989 de Partij van de Arbeid de rug toekeerde. Die opvattingen en gedachten zijn pas later duidelijker uitgekristalliseerd en hebben nóg later grotere aandacht getrokken en zijn eigenlijk pas in bredere kring bekend geworden sinds ongeveer het najaar van 2001, culmineerend in het kort voor de verkiezingen van 2002 verschenen *De puinhopen van acht jaar paars*. Er is opgemerkt dat zijn opvattingen zeker aanvankelijk niet altijd consistent zijn geweest. Maar toch zijn deze op den duur tot een tamelijk coherent geheel omgewerkt, waarbij Fortuyn het vermogen bleek te bezitten om gefundeerde kritiek van anderen in zijn denken te absorberen. Het zou te ver voeren hier nu uitvoerig op in te gaan, ook al omdat 'het gedachtegoed van Pim Fortuyn' onlangs is samengevat door Lucardie en Voerman.⁴

Wat daarbij vooral belangrijk is, is dat Fortuyn niet alleen scherpe kritiek uitte op het bestaande maatschappelijke en politieke bestel, maar ook in heldere en eenvoudige taal uiteenzette hoe het in zijn ogen anders en 'beter' zou moeten en ook beter zou kunnen. In de ogen van anderen vertonen zijn visies soms utopische trekken. Maar dat is natuurlijk het sterke punt bij uitstek van een charismatische leider: duidelijk maken wat er zoal mis is met het heersende bestel en tegelijkertijd een visie presenteren hoe het anders zou kunnen worden, op een wijze die

velen aanspreekt, overtuigt en inspireert. Dit was zeker ook Fortuyns sterke punt. Bovendien vond hij dat hij een 'opdracht' had om dit te doen. Zijn optreden had duidelijk messianistische trekken.

Toegewijde bewonderaars en volgelingen

Kenmerkend voor charismatisch gezag is echter niet alleen dat de pretendent een duidelijke 'boodschap' heeft, maar daarin ook onvoorwaardelijk wordt gesteund en gevolgd door toegewijde bewonderaars, welke kring zich later verder uitbreidt. In het geval van Fortuyn begon het met 'beschermheren', zoals de toenmalige hoofdredacteur van *Elsevier*, die hem uitnodigde en aanmoedigde tot het schrijven van wekelijkse columns, en de zakenman Harry Mens, die 'Professor Pim' pousseerde in zijn televisieprogramma *Business Class*. Geleidelijk breidde de kring van bewonderaars en volgelingen zich uit zonder dat dit leidde tot een bepaalde vorm van organisatie. Die werd hem pas later als het ware 'aangereikt' door de beweging *Leefbaar Nederland* toen die poogde enkele aanvankelijke lokale politieke successen om te zetten in een landelijke politieke partij.

Dit alles is in overeenstemming met de inzichten van Weber, die er herhaaldelijk op heeft gewezen dat er in eerste instantie weinig sprake is van organisatie, maar slechts van een band tussen de charismatische leider en individuele volgelingen. Hoe essentieel deze persoonlijke band met de volgelingen is, bleek heel duidelijk uit opiniepeilingen. Deze laten zien hoe de aanhang van *Leefbaar Nederland* sterk groeide nadat Fortuyn lijsttrekker was geworden en vervolgens weer sterk afnam na zijn vertrek bij deze partij.

Dat de charismatische leider zich weinig bekommert om de (interne) organisatie bleek verder toen - na het intermezzo bij *Leefbaar Nederland* - Fortuyn besloot met een eigen lijst aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer deel te nemen. Er was niet alleen weinig tijd, maar ook weinig behoefte bij de leider om een omvangrijke organisatie op te zetten. Naar alle berichten heeft Fortuyn zich daar in ieder geval weinig mee bemoeid. Ook worden noch de charismatische leider, noch de volgelingen geleid door geldelijk gewin. Integendeel, de charismatische leider heeft meestal geen regulier inkomen om zijn activiteiten te bekostigen en is daarvoor afhankelijk van giften en donaties van toegewijde volgelingen. Dit was ook het geval met Fortuyn toen hij zich politiek begon te profileren.

De kring van getrouwen speelt trouwens nog een andere rol. Het geloof in de buitengewone gaven van de charismatische leider is sterk onderhevig aan schommelingen, met hoogte- én dieptepunten. Er zijn ogenblikken, zo zegt Weber, dat de charismatische leider in spe zich 'van God verlaten voelt'. Dergelijke dieptepunten waren er ook bij Fortuyn, onder andere na het geruchtmakende interview in de *Volkskrant* (9 februari 2002) dat ertoe leidde dat hij werd afgezet als lijsttrekker van *Leefbaar Nederland*. Volgens verschillende berichten was hij toen zeer gedepriimeerd en pas nadat enkele getrouwen hem moed hadden ingesproken, besloot hij met een eigen lijst (de *Lijst Pim Fortuyn*) deel te nemen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Mede door zijn succes bij de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam op 6 maart, groeide zijn aanhang zeer snel

en uiteindelijk brachten negen dagen na zijn dood ruim 1,6 miljoen Nederlanders een stem op hem uit. Volgens sommige opiniepeilingen zou dit aantal nog (veel?) groter zijn geweest wanneer hij was blijven leven. Maar dit blijft een onbewezen stelling. Wél heeft zijn dood en de daarop volgende begrafenis grote emoties teweeggebracht. Dit bleek ook uit het feit dat in de tien weken na zijn (eerste) begrafenis het tijdelijk graf in Westerveld door 150.000 mensen werd bezocht. Het leek wel alsof (een groot deel van) Nederland door hem was betoverd.

Gevoel van crisis

Het meest belangrijke is natuurlijk dat de explosieve groei van 'het verschijnsel Fortuyn' zo'n brede voedingsbodem vond: bijna 35 procent van de stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam op 6 maart en 17 procent van de stemmen bij de landelijke verkiezingen op 15 mei. Opnieuw Weber volgend zijn er twee elementen die een rol hebben gespeeld: een sterk ongenoegen met en een gevoel van crisis over het bestaande bestel én de belofte van een andere, nieuwe maatschappelijke orde. Het ongenoegen en het gevoel van crisis is inmiddels herhaaldelijk gesignaleerd. Het heeft te maken met bizarre contradicties van de verzorgingsstaat. Ondanks nationale rijkdom, toegenomen welvaart en teruggedrongen werkloosheid, werden de inkomensverschillen groter, ontstonden er 'knelpunten' in de gezondheidszorg en het onderwijs, bleven er 'vergeten groepen' (minderheden, ouderen, alleenstaande vrouwen met kinderen), voelden vele burgers zich minder veilig, reden de treinen steeds minder op tijd en ontaarde het asiel- en immigratiebeleid in een miljarden verslindende bureaucratie, die de werkelijke problemen op geen enkele wijze meer kon beheersen, en nog veel meer.

Een andere bron van ergernis en frustratie - waar vaak veel minder aandacht aan is besteed - is de toenemende verspilling, corruptie en het gesjoemel, ook - juist! - van overheidswege. Er waren de afgelopen jaren talloze 'affaires', waarvan nooit afdoende is vastgesteld wie daarvoor verantwoordelijk zijn geweest: de ESF-affaire, de bouwfraude, de HBO-fraude, kostbare en achteraf nutteloze reorganisaties van de Arbeidsvoorziening (Arbvo), in de zorgsector en wat al niet meer. Ook was er grandioze 'zelfverrijking', niet alleen in de toppen van particuliere ondernemingen, maar ook van (ex-)politici in de deels 'geprivatiseerde', maar nog altijd (semi-)publieke sector van voormalige overheidsbedrijven en organisaties op het gebied van de sociale zekerheid en de gezondheidszorg. In de besturen en directies van deze organisaties hebben kolossale salarisverhogingen plaatsgevonden, terwijl de 'modale werknemers' al die jaren werden gemaand tot loonmatiging. Er is steeds meer sprake van lucratieve 'nevenfuncties' van hooggeplaatste overheidsdienaren, zoals commissarissen van de koningin en burgemeesters. Dit alles speelt zich ook af op lokaal niveau, waar steeds meer gevallen van fraude, malversaties, corruptie en mismanagement aan het licht komen, waar nauwelijks tegen wordt opgetreden, laat staan dat het wordt vervolgd en bestraft. Het is vermoedelijk niet toevallig dat in gemeenten waar in het recente verleden in sterke mate sprake is geweest van 'bederf', zoals bij voorbeeld in Rotterdam

en Almere, de nieuwe beweging rond Fortuyn zo hoog scoorde. Het zou wel eens kunnen zijn dat frustraties en ongenoegen over dit soort praktijken een minstens even grote rol spelen als de onvrede over vele andere misstanden van de verzorgingsstaat.

Anders gezegd: het ongenoegen en het gevoel van crisis is zeker de laatste jaren sterk toegenomen - wat de verworvenheden van twee paarse kabinetten verder ook mogen zijn geweest. Het gevoel dat de regenten nauwelijks meer greep hebben op allerlei ontwikkelingen, dat de regels door talloze reorganisaties steeds ingewikkelder zijn geworden en dat de democratie is 'verstopt', is sterk verbreid. Op dit gevoel van crisis heeft Fortuyn duidelijk ingespeeld.

Fortuyn heeft echter niet alleen op welsprekende wijze, aan de hand van allerlei casuïstiek, ernstige kritiek geleverd op de 'gevestigde orde'. Hij heeft ook op heldere wijze aangegeven hoe allerlei misstanden zouden kunnen worden opgelost - ook al beweerden zijn critici dat deze 'oplossingen' meer op schijn dan op werkelijkheid berusten. Minder bureaucratie, minder ambtenaren, minder 'managers' op het middenniveau in de gezondheidszorg, het onderwijs en de zorg voor veiligheid, zijn leuzen die in brede kring ondersteuning vinden. Zijn stellingname tegen de Islam, alhoewel hij die in recente maanden iets nuanceerde, en tegen verschillende uitwassen van de verzorgingsstaat, maar ook zijn appel aan collectieve waarden en normen, zijn aandacht voor kleinschaligheid en voor nationale waarden, sloegen kennelijk aan. In dit opzicht heeft hij velen geïnspireerd.

Het blijft natuurlijk een open vraag wat hij zelf van deze ideeën zou hebben kunnen realiseren wanneer hij minister-president of fractieleider van een van de grootste partijen zou zijn geworden. Voor zijn dood gaf hij er al blijk van oog te hebben voor de onvermijdelijkheid van politieke compromissen. Zonder enige twijfel zou hij geconfronteerd zijn met talloze en ingrijpende problemen van '*Veralltäglichen des Charisma*', zoals Weber het noemde. Maar hij is voordien gestorven en zo blijft Pim Fortuyn een van de zeldzame voorbeelden van 'zuiver charismatische gezag'.

Noten

1. Met dank aan G.P.A. Braam en H. van Goor.
- 2.M. Weber - 'Die Typen der Herrschaft' en 'Typen der Herrschaft'. - In: *Wirtschaft und Gesellschaft*. - Tübingen : J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1947. - dritte Auflage. - p. 122-176 en 601-817; M. Weber - 'Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft'. - In: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. - Tübingen : J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1968. - dritte Auflage. - p. 475-488. Zie ook J.E. Ellemers - 'Max Weber en de hedendaagse sociologie'. - In: H.P.M. Goddijn (red.) - *Max Weber: Zijn leven, werk en betekenis*. - Baarn : Ambo, 1980. - i.h.b. p. 288-296, en de daar geciteerde literatuur.
3. N. Elias - *Die höfische Gesellschaft*. - Neuwied/Berlin : Luchterhand, 1969. - p. 184 vv
4. P. Lucardie en G. Voerman - 'Liberaal patriot of nationaal populist' : het gedachtegoed van Pim Fortuyn'. - In: *Socialisme en Democratie* 59 (2002) 4, p. 32-42

J.E. Ellemers is emeritus hoogleraar sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen

Fortuyn en het fasc

Pim volgens Pels

Dick Pels

Hij viel duidelijk op me, tijdens die afspraak in het Groningse eetcafé De Drie Gezusters, ergens in de herfst van 1987 (net als iedereen was ik vroeger mooier dan nu). We hadden ook wel het een en ander gemeen. Beide babyboomers, hij precies een week ouder dan ik. Hij in ondernemerspak met krijtstreep, baardje, al behoorlijk kalend; ik in het spijkerpak van de linkse intelligentsia. We (her)kenden elkaar over en weer als betrekkelijke buitenstaanders die zich ongemakkelijk bewogen onder de academische kaasstolp. Mensen met een katholieke jeugd en marxistisch verleden herkennen elkaar altijd: ze blijven ergens een beetje katholiek marxist. Allebei randfiguren die zich thuis voelden in de marge en graag koketteerden met die precaire maar romantische positie. Hij in de Groningse vakgroep Filosofie & Maatschappijwetenschappen, die steeds meer in de verdrukking werd gebracht door Lindenbergs' Verklarende Sociologen; ik in de Amsterdamse vakgroep Sociologie en Geschiedenis, waar de Elias-fanclub onder leiding van Goudsblom steeds nadrukkelijker de dienst uitmaakte. Pim vertelde me tijdens die ontmoeting dat hij definitief besloten had de universiteit te verlaten, en voegde in februari 1988 de daad bij het woord. Ik vond dat nogal dapper. Ik was zelf juist op weg naar Groningen, waar ik meer dan tien jaar zou blijven en ook (bijzonder) hoogleraar zou worden toen Pim allang weer hoogleraar-af was in Rotterdam.

We kenden elkaars werk, en hadden het jaar daarvoor ook persoonlijk kennism gemaakt toen hij een lezing gaf bij de Wiardi Beckman Stichting over sociaal-economische politiek. Als mede-oprichter van het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* was ik natuurlijk benieuwd naar die Groningse rebel: een van de weinige marxisten die vrijwillig (d.w.z. niet uitgedaagd) in ons blad wilde publiceren, ook vanwege zijn oprechte belangstelling voor de 'burgerlijke' sociologie van Norbert Elias. Het eerste stuk van Fortuyn (en medeauteur Jaspers) verscheen al in 1979: een uitvoerige en kritische bespreking van Siep Stuurmans *Kapitalisme en burgerlijke staat*. Inzet van discussie was het nijpende vraagstuk van de relatieve autonomie van de staat en de ideologie ten opzichte van de economie als 'laatste instantie', waarbij Stuurman in het spoor van Gramsci en Poulantzas stelling nam tegen wat toen ook wel 'staatsafleiding' werd genoemd. Dat is niet zoiets als de *entertainment value* van de staat onder het *soap*kabinet-Balkenende, maar de rechtsreeks (of 'onbemiddelde' - zo noemden we dat toen) deductie van het staatshandelen uit de economische wetmatigheden van het monopoliekapitalisme.

Het stuk van Fortuyn en Jaspers valt op door een zekere onorthodoxie, en staat duidelijk losser dan Stuurman tegenover het leerstuk van de 'laatste instantie'. Het kernpunt van hun kritiek is dat Stuurman de geschiedenis te veel hanteert als illustratiemateriaal voor zijn algemene theorie en haar daarmee geweld aandoet. Zij bespreken twee voorbeelden van dit empirische tekort: Stuurmans te negatieve visie op het corporatistisch denken en zijn behandeling van het Keynesianisme en de New Deal. Zijn critici willen niet alleen de verschillende varianten binnen de corporatistische traditie, maar ook de sociaal-democratische variant ervan veel serieuzer nemen. Dat laatste is natuurlijk ideologisch pikant. Die pikanterie wordt nog aangescherpt wanneer de auteurs in het voorbijgaan ook opener blijken te staan voor de 'positieve' kanten van het fascisme - in dit geval voor de 'tijdelijke oplossing' van het werkloosheidsvraagstuk in nazi-Duitsland en fascistisch Italië als gevolg van de stimulering van de oorlogsindustrie.

In zijn proefschrift *Sociaal-economische politiek in Nederland 1945-1949*, gepubliceerd in 1981, doet Fortuyn precies wat Stuurman volgens hem nalaat: hij geeft een uitvoerige en zeer gedetailleerde beschrijving van de ontwikkeling van verschillende politiek-ideologische visies op economische ordening, inclusief de vormen van corporatisme die het links-rechts spectrum overspannen. Opvallend in dit vooral historisch-beschrijvende werk is de relatief onbevangen inventarisatie van continuïteiten en discontinuïteiten tussen de bezettingstijd en de naoorlogse periode, vooral wat betreft de arbeidswetgeving, de macro-ordening van het bedrijfsleven en het sociale verzekeringsstelsel. Zo beschrijft Fortuyn hoe onder druk van de bezetter in 1941 een Ziekenfondsenbesluit tot stand komt dat het verzet van de particuliere organen (zoals dat van artsen en apothekers) breekt en een centrale overheidsregie tot stand brengt die (onder aftrek van het nazistische 'leiderschapsbeginsel') nog tot 1966 de structuur van de gezondheidszorg in Nederland heeft bepaald. Drees heeft het maar moeilijk met dit 'voortreffelijke stuk wetgeving' dat de bezetter heeft achtergelaten ('Wat zou een socialist op Sociale Zaken zich nog méér kunnen wensen?', p. 332), maar kan dat natuurlijk niet met zoveel woorden zeggen wegens het acute ideologische besmettingsgevaar.

De tweede bijdrage van Fortuyn aan het *AST* gaat precies over deze heikele kwestie. In februari 1983 verschijnt onder de titel 'Het sociale element in het nationaal-socialisme' zijn uitvoerige reactie op een stuk van Karel

isme

Asselberghs over 'De sociale verzekering tijdens de bezetting'. Hoofdpunt van kritiek is Asselberghs ongenueanceerde negatieve visie op fascisme en nazisme: door deze buiten onszelf te plaatsen en af te doen als verwerpelijke ideologieën wordt een beter begrip ervan in de weg gestaan en de bestrijding ervan bemoeilijkt. Pim citeert vervolgens uit mijn 'belangwekkende' artikel in *Socialisme & Democratie* uit 1982, 'De redelijkheid van het fascisme', en onderschrijft dat we moeten beseffen hoe dicht 'wij allen' bij het fascisme staan om de aantrekkingskracht ervan te kunnen begrijpen en adequate vormen van bestrijding te kunnen ontwikkelen (p. 696). Morele verontwaardiging moet plaatsmaken voor een nuchter doorschouwen, in het besef dat het fascisme door *onze* cultuur is voortgebracht (dit was ook de visie van De Kadt en Ter Braak, die ik in mijn stuk had verdedigd). De scheidslijn tussen nationaal-socialisme en socialisme c.q. sociaalvoelendheid 'was wellicht niet op alle gebieden zo scherp als wij nu graag zouden zien' (p. 699).

De centralisatie van de ziekenfondsen in het Besluit van 1941 was 'niet meer of minder dan een revolutionaire maatregel in de gezondheidszorg', die de medische stand in het gareel bracht en de producentenbelangen grotendeels uitschakelde (p. 700). Het vrij massale artsenverzet ertegen was niet zozeer ingegeven door vaderlandsliefde of een heroïsch anti-nazisme, maar grotendeels door welbegrepen eigenbelang: de artsen werden bedreigd in hun positie van kleine zelfstandige. Hun weigering om toe te treden tot de Artsenkamer was vergelijkbaar met het gedrag van vele (vooral uitvoerende) kunstenaars, die juist *toetraden* tot de Cultuurkamer om hun bron van inkomsten te veilig te stellen. Het ene heet verzet, het andere collaboratie. Zo is ook het naoorlogse politieke verzet van de medische stand en de confessionele ziekenfondsen tegen de feitelijke 'verlenging' door de socialist Drees van het nationaal-socialistische stelsel van volksverzekering voor een belangrijk deel terug te voeren op dezelfde afkeer van overheidsbemoeienis en dezelfde vrees voor inkomensverlies die deze beroepsgroep al tijdens de oorlog beving (pp. 702-4).

Il Duce / Alessandro Bruschetti, 1937

Voor velen die Fortuyn later zagen opereren in het schemergebied tussen links en rechts is die non-conformistische benadrukking van authentiek idealistische en revolutionaire aspecten van het fascisme, en voor bepaalde verwantschappen tussen nationaal socialisme en democratisch socialisme, natuurlijk uitermate verdacht. Zij zien in deze ongezone belangstelling voor wat ikzelf rond die tijd 'de zelfkant van het socialisme' noemde, wellicht een bewijs van Fortuyns ideologisch opportunisme en een kiem van zijn latere afglijden naar rechtsradicale standpunten. Fortuyn is na zijn eerste politieke successen inderdaad door o.a. Jan Blokker in die zin vergeleken met een fascist als Mussolini. Die vergelijking is niet zozeer demoniserend als wel intrigerend. Zij maakt het immers mogelijk om Fortuyns gedachtegoed en publieke optreden te plaatsen in een langere traditie van politiek non-conformisme 'tussen links en rechts'. Het gedachtegoed van Pim is niet 'niks', maar kan worden begrepen als

een Hollands-pragmatische, 'kleine' en nogal chaotische variant op een stijl van denken, die van de 'politieke Bohème', die in de Europese cultuurgeschiedenis inmiddels een respectabele plaats heeft verworven. In Engeland kunnen we hierbij denken aan Oscar Wilde, in Frankrijk aan Georges Sorel, in België aan Hendrik de Man, in Italië aan anarcho-syndicalisten als Michels of Mussolini. En in Nederland niet zozeer aan Anton Mussert maar eerder aan een buitenbeentje zoals de socialistische denker Jacques de Kadt.

Blokkers vergelijking is dus zo gek nog niet. Inderdaad waren Fortuyn en Mussolini allebei belezen intellectuelen met groot gevoel voor theater. Beiden stonden afkerig tegenover politieke partijen en zagen zichzelf eerder als leiders van een politieke beweging. In het eerste decennium van de vorige eeuw raakt Mussolini spoedig bekend als een onorthodoxe en creatieve Marxistische politieke denker, die het op 29-jarige leeftijd zelfs schopt tot hoofd-redacteur van de socialistische partijkrant *Avanti!* Een ambitieuze geschiedenis van de filosofie maakt hij niet af, maar hij schrijft wel drie monografieën en een roman, en vertaalt socialistische literatuur uit het Frans en Duits (Benito sprak zijn talen wel wat beter dan Pim, die altijd een Hollandse eigenheimer is gebleven). Zijn verzamelde werken beslaan elf dikke delen. Mussolini kende het werk van alle grote Marx-kenners en critici uit die tijd, inclusief dat van Sorel, Pareto, Michels en Hendrik de Man. Nog in 1914 duidt hij Marx aan als zijn 'onsterfelijke meesterdenker'. Zijn ketterse Marxisme onderscheidt zich van meer orthodoxe varianten door een grotere aandacht voor ethische en psychologische motieven, voor de rol van sentimenten in de politiek, voor de rol van een 'aristocratische' elite van revolutionaire intellectuelen, en voor de noodzaak om Italië als 'proletarische natie' af te schermen (via een sterke staat) van de 'plutocratische' wereldmarkt.

Mede geïnspireerd door Stirner en Nietzsche, kruidt Mussolini dit socialisme met elementen van aristocratisch individualisme en een roepingsethiek van strijd en 'gevaarlijk leven'. Andere inspiratiebronnen zijn tijdgenoten als d'Annunzio en Marinetti, wier ideaalbeeld van de kunstenaar-soldaat-avonturier een grote invloed zal uitoefenen op de politieke stijl van het latere fascisme. Vele van deze elementen vinden we ook terug in het artistieke individualisme van Oscar Wilde, dat weer model staat voor de eerste denkbewegingen van Jacques de Kadt. In het 'ethisch-esthetisch' en sterk individualistisch gekleurde socialisme van Wilde wordt de mens vooral gezien als een (levens)kunstenaar die zijn eigen lot vormgeeft, en wordt de lof gezongen van uitzonderlijkheid en non-conformisme. Hierdoor ontstaat een eigenaardige mix van elitarisme en non-conformisme en van individualisme en socialisme die nog steeds doorklinkt in De Kadts latere werk, zoals zijn bekende boek *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* uit 1939.

Zo beschouwd zijn er vele parallellen te ontdekken tussen denken en doen van Fortuyn en deze historische inwoners van de politieke Bohème. Allen zijn in zekere zin *crossover intellectuals*, die 'in' Marx begonnen zijn maar vervolgens een eigen ideologische weg zijn gegaan en daarbij vrije-

lijk hebben geput uit zowel het linkse als het rechtse gedachtegoed. Ook bij Fortuyn vindt men het besef van het belang van sentimenten en mythen in de politiek (de 'islamisering van onze cultuur'), een ethische inslag (herstel van 'normen en waarden'), het roepingsbesef van de volkstribuun ('Vergis je niet... ik wordt de volgende minister-president van dit land'), een eigenaardige vorm van spruitjesnationalisme (waarin een klein land klein kan zijn), een anti-parlementaire inslag, een fascinatie voor het extreme (zeggen wat je denkt) en voor 'gevaarlijk leven' (het erotische machtspel in de *dark room*), en natuurlijk de zelfpresentatie van de dandy als levend kunstwerk en de opvatting van de politiek als een media-mieke *performance art*. De optelsom van al die elementen doet me nog het meest denken aan een SBS6-versie van de vooroorlogse radicale Jacques de Kadt. Maar Fortuyn is alles bij elkaar wel een kop kleiner, als denker, als schrijver en misschien ook als politicus. Minder intellectueel talent, minder politiek geduld, veel meer onverwerkte rancune, nog meer groothedswaan, en veel meer pose en theater. Maar wel een grotere gave om via de media te charmeren en een politieke 'huisvriend' te worden (daar was De Kadt te stekelig voor). En het blijft waar dat Pim uiteindelijk niet de kans heeft gehad om te laten zien wie hij 'werkelijk' was.

Ik heb nog lang tevergeefs naast de telefoon zitten wachten voor het geval dat Pim me zou bellen voor een hoge plaats op zijn lijst en/of een ministerschap in zijn komende zakenkabinet (maar niet heus). Ondanks al zijn strapatsen heb ik altijd een zwak voor hem gehouden. Maar ook niet meer dan dat. En laten we wel wezen: de moord op Fortuyn is niet alleen de eerste moord op een politicus na lange tijd in de Nederlandse geschiedenis (na Willem van Oranje en de gebroeders De Witt), maar ook de eerste politieke moord op een *socioloog*, gepleegd door een milieukundige die in Wageningen ongetwijfeld ook een bijvak sociologie heeft gevolgd.

Literatuur:

- Blokker, Jan (2002) 'De nieuwe Duce', in *Het fenomeen Fortuyn*. Amsterdam: De Volkskrant/Meulenhoff, 57–58.
- Fortuyn, Pim (1981) *Sociaal-economische politiek in Nederland 1945-1949*. Alphen a/d Rijn: Samsom.
- (1983) 'Het sociale element in het nationaal-socialisme', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (9)4: 695–706.
- en Teun Jaspers (1979) 'Enkele kritische kanttekeningen bij *Kapitalisme en burgerlijke staat*. Een inleiding in de marxistische politieke theorie', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (6)1: 131–161.
- Gregor, A. James (1979) *Young Mussolini and the Intellectual Origins of Fascism*. Berkeley: University of California Press.
- Pels, Dick (1982) 'De redelijkheid van het fascisme', *Socialisme & Democratie* 2: 58–68.
- (1984) 'De zelfkant van het socialisme', *Socialisme & Democratie* 10: 367–373.
- (1993) *Het democratisch verschil. Jacques de Kadt en de nieuwe elite*. Amsterdam: Van Gennep.

Dick Pels is hoogleraar sociologie in het Department of Human Sciences van Brunel University (West London)

Stigmatiseren of emanciperen

Andries Hoogerwerf

Het achterstellen en vervolgen van een minderheid begint vaak met stigmatiseren. Mensen die door hun uiterlijk, opvattingen of gedrag verschillen van een meerderheid van de bevolking worden als afwijkend beschouwd. Wat afwijkend is, wordt al gauw in negatieve zin als abnormaal gezien en daarna als minderwaardig. Dit proces gaat samen met het stigmatiseren, het brandmerken van de anderen. Eerst gebeurt dit via moppen, roddel en scheldwoorden, later via officiële beschuldigingen. In extreme situaties loopt het op uitsluiting en dodelijk geweld uit.

Zo ongeveer is het gegaan met christenen in het Romeinse rijk, met ketters en heksen in en na de Middeleeuwen, met de joden onder de nazi's en verschillende bevolkingsgroepen in de Sovjet-Unie, China, Cambodja, Rwanda en Joegoslavië.

In Nederland is de politieke en sociale situatie gelukkig niet zo extreem. Maar er zijn onmiskenbaar processen van stigmatisering gaande. Na de aanslagen van 11 september 2001 worden moslims vaak met fundamentalisten en terroristen vereenzelvigd. Sinds de moord van 6 mei 2002 zijn er verdachtmakingen en bedreigingen aan het adres van vooral linkse politici.

De ernst daarvan kan men relativeren door op te merken dat er ook in het verleden in Nederland spanningen tussen bevolkingsgroepen zijn geweest. Nieuw is dat de samenleving meer dan ooit tevoren een multicultureel karakter heeft. Nieuw is ook het snoeiharde vreemdelingenbeleid van het kabinet-Balkenende.

Het regeerprogram van het demissionaire kabinet, dat de inzet van de komende verkiezingen vormt, legt in het vreemdelingenbeleid het accent op het beperken van de instroom. De uitvoering van het asielbeleid wordt aangescherpt. Illegaal verblijf in Nederland wordt strafbaar. Het kabinet streeft volgens het akkoord zelfs naar een herziening van het Vluchtelingenverdrag, waardoor asiel uitsluitend zal worden geboden in de regio van herkomst. Een tweede, minder omstreden accent in het beleid ligt op het streven naar integratie van legaal aanwezige vreemdelingen. Het leren van Nederlands en de verplichte inburgeringscursus krijgen prioriteit.

Het regeerakkoord overschat op een nationalistische manier de eenheid van de nationale cultuur. Het onderschat de realiteit en het belang van culturele verscheidenheid. Dit alles past in het opper-

vlakkige en rechtse gepraat over 'het multiculturele drama' en 'het vreemdelingenvraagstuk'.

Het joods-christelijke en humanistische denken met zijn noties van gastvrijheid, rechtvaardigheid en barmhartigheid ten opzichte van vreemdelingen is door dit kabinet verloochend. Het aanzien van de politiek is door de LPF en het tolereren daarvan zwaar geschaad. De premier heeft ten opzichte van extreemrechts blijk gegeven van een elementair gebrek aan politiek oordeelsvermogen. Met zijn ansichtkaart toonde hij bovendien minachting voor het parlement. Ten opzichte van de Europese Unie slaat het kabinet op de nationalistische trom. Het past allemaal meer in een prefascistisch klimaat dan in een geest van verdraagzaamheid en democratie.

Een verdraagzame samenleving moet worden nagestreefd langs verschillende wegen, geïnspireerd door de waarden van de vrijheid, de gelijkheid en de solidariteit.

Vanuit het principe van de vrijheid bezien, moeten de fundamentele vrijheden van levensovertuiging, meningsuiting en onderwijs die de Grondwet waarborgt onverkort gelden, zowel voor allochtonen als voor autochtonen. Daarnaast mag de eis worden gesteld dat asielzoekers die een gegrond beroep op het Vluchtelingenverdrag doen niet worden gecriminaliseerd, maar een humane opvang ontvangen.

In het licht van het gelijkheidsbeginsel behoort het beleid vooral te streven naar het verminderen van de sociaal-economische achterstand, het bevorderen van de culturele emancipatie - ook van moslimvrouwen - en het tegengaan van discriminatie van allochtone en autochtone achterstandsgroepen. Het regeerakkoord bewijst aan de emancipatie van zulke groepen niet meer dan lippendienst. Concrete maatregelen op dit gebied ontbreken.

Vanuit de solidariteit bezien, moet niet alleen kennis van de Nederlandse taal worden bevorderd, maar ook de wederzijdse verdraagzaamheid worden gestimuleerd. Dit vereist het aanmoedigen van een dialoog tussen mensen uit verschillende culturen in een kosmopolitische atmosfeer.

Er behoort er een kabinet te komen dat beoogt minderheden te emanciperen in plaats van te stigmatiseren.

Waarom is de verkiezingswinst van de LPF te danken? In de media deden politici van andere partijen, politicologen en economen er een gooi naar, maar die verklaringen overtuigden Jacob F. Orlebeke niet. Hij ging zelf op onderzoek uit en doet daar hier verslag van. Er blijkt een duidelijk verband te bestaan tussen de proportie allochtone inwoners in gemeenten en het aantal LPF-stemmers.

Het succes van de Lijst Pim

Jacob F. Orlebeke

Het electorale succes van de Lijst Pim Fortuyn op 15 mei jl. was spectaculair, maar niet in alle steden van ons land even groot. Het percentage LPF-stemmers varieerde tussen minder dan 10 in Hardenberg en meer dan 31 in Spijkenisse. Volgens sommigen (onder meer voormalig burgemeester van Kerkrade en PvdA-fractievoorzitter Thijs Wöltgens, politicoloog Jos de Beus en econoom Arnold Heertje in *NRC Handelsblad* van 1 en 8 augustus jl.) ligt hieraan niet in de eerste plaats de asiel- en allochtonenproblematiek, waarvan de LPF zo'n centraal verkiezingsthema had gemaakt, ten grondslag. Zij wezen naar inkomensverschillen en -veranderingen als belangrijkste factor. De Beus en Heertje stellen dat 'het besteedbaar inkomen gecombineerd met het gedachtegoed van De Tocqueville 90 procent van de verklaring van het LPF-succes oplevert'. Ter toelichting: de filosoof en historicus Alexis de Tocqueville (1805-1859) heeft destijds beweerd dat frustraties van de burgers zich pas uiten als het dieptepunt van de frustratiebron al voorbij is, dus als het alweer goed gaat. De verrechtsing, als we de LPF-opkomst zo mogen aanduiden, zou kortom haar werkelijke oorzaak hebben in sociaal-economische condities die nu al niet meer geldig zijn en in het besteedbaar inkomen. Zo versta ik De Beus en Heertje althans.

Hun visie mag niet op voorhand worden uitgesloten, maar het is wel eentje die niet op harde feiten is gebaseerd. Wöltgens - sprekend over de hoge score van de LPF in de oostelijke mijnstreek - stelde dat de allochtonenproblematiek geen rol gespeeld kan hebben omdat in Kerkrade nauwelijks een allochtoon te vinden is. Dat standpunt kan onmogelijk staande worden gehouden. Kerkrade is na de drie grote steden in het westen van het land de stad met de hoogste allochtonendichtheid (35 procent van de inwoners is allochtoon!).

Dit alles zou er toch op kunnen wijzen dat het aandeel van allochtonen aan de totale bevolking (minimaal 6 procent in Hardenberg en maximaal 45 procent in Rotterdam) wel degelijk een grote invloed gehad kan hebben op de LPF-explosie. Daarnaast is het niet ondenkbaar dat inkomensverschillen (minimaal €15.100 in Groningen en maximaal €20.400 in Amstelveen, gemeten in 1999) een deel van de interstedelijke LPF-variantie kunnen verklaren, hetzij via een onafhankelijk pad, hetzij via covariantie met het aantal allochtonen. Omdat de drie grote steden relatief veel allochtone inwoners hebben en veel

LPF-aanhang, dient bovendien in het oog te worden gehouden dat de 'grote stad' een eigen specifieke invloed kan hebben op de 'rechtse omslag'.

Onderzoek

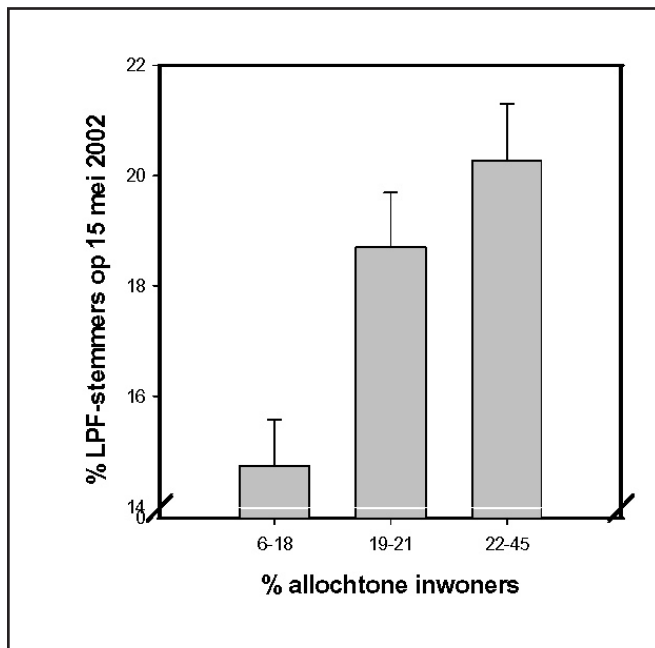
Ik heb een analyse uitgevoerd waarin genoemde drie factoren (aantal inwoners, proportie allochtonen van de bevolking en besteedbaar inkomen) en de proportie LPF-stemmers in 61 steden zijn gemeten (d.w.z. bekend zijn uit CBS-bronnen en de krant).

Volgens het *Statistisch Jaarboek 2002* van het CBS zijn er in Nederland 61 gemeenten met meer dan 50.000 inwoners. Tot die gemeenten is onderstaande analyse beperkt. Van deze gemeenten zijn uit dat Jaarboek het *totale aantal inwoners (Inw)* en het *percentage allochtone inwoners (Alloch)* overgenomen. Voorts is het *welstandsniveau (Wel)* van iedere gemeente in de analyse opgenomen; dat is gedefinieerd als het Gestandaardiseerd gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in 1999 (bron: *Stateline*, op de website van het CBS). Aantal inwoners en welstand per gemeente zijn in de analyse opgenomen om hun mogelijke versturende invloed te kunnen controleren. Immers, het LPF-succes zou bijvoorbeeld een typisch grotestedenverschijnsel kunnen zijn en/of verband kunnen houden met inkomensverschillen. Het percentage *LPF-stemmers (LPF)* is overgenomen uit de verkiezingsbijlage van *NRC Handelsblad* van 16 mei.

Alloch is behandeld als onafhankelijke variabele met drie categorieën: 19 gemeenten met minder dan 19 procent allochtone inwoners¹, 21 gemeenten met tussen 19 en 22 procent² en 21 gemeenten met meer dan 22 procent allochtone inwoners³. LPF is (continue) afhankelijke variabele terwijl *Inw* en *Wel* als continue covariaten zijn ingevoerd in een univariate ANOVA (SPSS-9.1).

Resultaten

Het aantal allochtone inwoners is - na correctie voor covariantie met *Inw* en *Wel* - significant geassocieerd met LPF ($F(2,56) = 7.40$ ($p < .001$)): hoe meer allochtone inwoners een gemeente heeft, des te groter de kans dat er veel LPF-stemmers zijn (zie figuur 1). In grotere gemeenten is de LPF-aanhang niet afwijkend van die in kleinere ($F(1,56) = 0.00$ ($p = .98$)). En armere gemeenten verschillen in dit opzicht niet van rijkere ($F(1,56) = 0.63$ ($p = .43$)).

Figuur 1. Percentage LPF-stemmers in alle 61 Nederlandse gemeenten met meer dan 50.000 inwoners als functie van het aantal allochtone inwoners. Gecorrigeerd voor verschillen in inkomen en het totaal aantal inwoners van gemeenten.

Conclusies

Er blijkt een duidelijk verband te bestaan tussen de proportie allochtone inwoners in gemeenten en het aantal LPF-stemmers. En dat kan niet verklaard worden door mediërende invloed van 'de grote stad' of van het inkomensniveau. Dat laatste is, zoals in de inleiding al is gememoreerd, door sommige deskundigen wel gesuggereerd.

Voor de mogelijkheid dat een laag inkomensniveau het gevolg is van een groot aantal allochtonen (die vermoedelijk minder verdienen) is impliciet gecontroleerd (door inkomen als covariaat te behandelen). Ten overvloede: er is geen verband tussen *Alloch* en *Wel*: de Pearson correlatie tussen is $r = -.06$ ($p = .70$).

Ik wijs er met nadruk op dat het vastgestelde verband geen bewijs is voor (rechtstreekse) oorzakelijkheid. Het

zou bijvoorbeeld ook kunnen zijn dat de snelle toename van het aantal allochtonen (grofweg een verviervoudiging binnen een generatie!) een aantal sociaal-maatschappelijke gevolgen heeft (bijvoorbeeld toename criminaliteit, extreme aanpassingseisen aan de autochtone bevolking) die op hun beurt de burgers voor de LPF doen kiezen. En er zijn vele andere, even speculatieve, causale paden. Voor één theoretische mogelijkheid heb ik niet gecontroleerd, namelijk dat het grote aantal LPF-stemmen afkomstig is van allochtonen. Niet waarschijnlijk, maar logisch niet uit te sluiten.

Noten

1. Hardenberg, Hogeveen, Emmen, Smallingerland, Ede, Velzen, Apeldoorn, Assen Veenendaal, Zwolle, Leeuwarden, Oosterhout, Den Helder, Groningen, Oss, Alphen a/d Rijn, Den Bosch, Haarlemmermeer, Hoorn.
2. Breda, Gouda, Hilversum, Nieuwegein, Roosendaal, Amersfoort, Bergen op Zoom, Deventer, Helmond, Hengelo, Maastricht, Purmerend, Spijkenisse, Tilburg, Vlaardingen, Zeist, Alkmaar, Haarlem, Sittard-Geleen, Almelo, Zaanstad.
3. Capelle a/d IJssel, Leiden, Nijmegen, Delft, Eindhoven, Lelystad, Rijswijk, Venlo, Zoetermeer, Dordrecht, Enschede, Amstelveen, Arnhem, Heerlen, Almere, Schiedam, Utrecht, Kerkrade, Den Haag, Rotterdam, Amsterdam.

Bronnen

Statistisch Jaarboek 2002. - Voorburg/Heerlen : CBS
Statline, de CBS-database op de website <http://www.cbs.nl>
NRC Handelsblad: artikelen in de serie "De rechtse omslag" van 1 en 8 augustus 2002.

Jacob F. Orlebeke is gepensioneerd biologisch psycholoog en was tot 1999 hoogleraar Biologische psychologie aan de VU te Amsterdam. Hij heeft daar onderwijs gegeven en onderzoek gedaan op terreinen als hersenen en gedrag, stress en ziekten, psychobiologie van veroudering en de erfelijkheid van menselijke eigenschappen op voornoemde gebieden. Met bovenstaande research note treedt hij buiten zijn primaire deskundigheid.

overkomen: dat ie bij wijze van spreken zestig is en nog steeds geldt als “die man die toen, dertig jaar geleden, dit en dat”. Dat is echt een gruwel.’

U was kennelijk behoorlijk actief in de linkse beweging?

‘Ik was actief in de studentenbeweging en ben een van diegenen die daarna is doorgeradicaliseerd - zo typeer ik het maar even. Ik ben de marxistisch-leninistische kant opgegaan. Daar ben ik vrijwel de hele jaren zeventig mee bezig geweest, totdat ik er achterkwam dat dit helemaal niet de goede richting was en dat dit helemaal niet tot een betere samenleving en betere mensen leidde. We hadden het idee dat we de massa's in beweging moesten brengen, maar we slaagden er niet eens in om die

Frank Buijs, 54 jaar
Afgestudeerd in: politicologie,
Universiteit van Amsterdam, 1975
Huidige baan: senior onderzoeker
IMES

Martijn Wit

In het vorige nummer van *Facta* stond een artikel waarin werd betoogd dat de sociale wetenschappers maar eens van hun in de jaren zeventig opgeworpen barricades af moeten om terug te gaan naar hun studeerkamers. Het huidige wereldgebeuren moet niet benaderd worden met oude antwoorden, maar met nieuwe vragen. Hierop kreeg de redactie een mailtje: ‘Ik mag stellen dat ik de door jou zo gewenste nieuwe vragen formuleer en bovendien aanduid in welke richting naar mijn mening het antwoord gezocht moet worden. (...) Ten slotte denk ik dat er geen sprake is van een absolute tegenstelling tussen “wetenschap” en “politiek”; ikzelf begin met het wetenschappelijk onderzoek, maar ik streef naar maatschappelijk relevante resultaten.’ Was getekend: Frank Buijs. ‘Ha’, riep hoofdredacteur Henk Jansen, ‘Rood Front kameraad!’. Hij kende de student Buijs nog uit de tijd van de Maagdenhuisbezetting. Buijs: ‘Dat is het ergste wat een mens kan

überhaupt maar aan te spreken. Je merkt dat je dan steeds verder van de “gewone wereld” verwijderd raakt. In 1980 ben ik helemaal uit de politieke beweging gestapt. Samen met wat vrienden die hetzelfde doormaakten, heb ik mezelf helemaal moeten deprogrammeren. Daar komt het eigenlijk op neer. Ik ben teruggegaan naar mijn oude liefde: de wetenschap. Maar ik was werkloos en kon nergens een baan krijgen. Werkervaring had ik niet, althans geen “relevante” zoals dat dan heet. In die periode ben ik maar gewoon onderzoek gaan doen naar werkloosheid en stemgedrag. Ik combineerde mijn eigen situatie met mijn politicologische achtergrond en heb daar een stuk over geschreven voor *Acta Politica*. Dat was eigenlijk mijn rentree in de wetenschap. Daarna kon ik vrij snel aan de slag als onderzoeker.’

Buijs werkte eerst een aantal jaren in Leiden als onderzoeker naar minderheden. Hij schreef boeken over Marokkaanse jongens, migranten in de glastuinbouw en de

ers van de waarheid

ontwikkeling van migrantenjongeren in Nederland. Tegelijkertijd deed hij 'als hobby' onderzoek naar radicalisme. Hij schreef zijn proefschrift over de interactie tussen vreedzame en gewelddadige actiegroepen tegen apartheid en schreef met een collega een boek over rechtsextremisme. Van de Leidse hoogleraar André Köbben leerde hij de fijne kneepjes van het sociologisch onderzoek. Buijs: 'Köbben leerde me dat de wetenschapper altijd bereid moet zijn om de tak waarop ie zit af te zagen. Het gaat om het primaat van de wetenschap, het zoeken naar de waarheid. Je kunt die benaderen, maar je komt er nooit helemaal achter. Het gaat altijd om splinters van de waarheid. Maar de wetenschap, dat is nummer één.'

En de politiek is nummer twee?

'Nummer twee is dat je dat niet in het wilde weg doet. Dat je daar als mens of als politiek wezen bepaalde doelen mee hebt, hoe algemeen die ook mogen zijn. Bij minderhedenonderzoek zie je dat veel mensen hun onderzoek doen vanuit een soort betrokkenheid bij minderheden. Daar is helemaal niets mis mee. Het is alleen de vraag of je bereid bent om de lastige vraagstukken aan de orde te stellen. Daar schort het wel eens aan. Kijk bijvoorbeeld naar dat artikel van Paul Scheffer over het multiculturele drama. Die man is publicist en absoluut niet deskundig op dat gebied, maar hij had wel een aantal essentiële dingen over het onderwerp te zeggen. En het gekke is dat die vragen niet zijn opgekomen in de kring van minderhedenonderzoekers. Daaruit blijkt dat een heleboel onderzoekers wel heel erg voorzichtig omgingen met de problematiek - te voorzichtig denk ik. Er was toch altijd de teneur om bij vraagstukken van migratie vooral de positieve kant te benadrukken: de veelkleurigheid van de samenleving, de vooruitgang die we geboekt hebben. En het aan de orde stellen van de problematische kanten was toch wel een beetje verdacht. Daarom is het goed dat dat debat nu is opengebroken.

Was het niet eerder al opengebroken door Bolkestein? En later nog eens door Fortuyn?

'Waar het Bolkestein en Fortuyn om ging, was de relatie tussen islam en democratie. Wat zij deden was dit: ze namen de Verlichting en zeiden "moet je eens kijken, wij - wij - in het Westen hebben de Verlichting en dit is 'm, een pareltje". De islam, daar wisten ze niet veel van, maar ze wisten in ieder geval te melden dat de islam een heleboel *niet* was: *niet* democratisch, *niet* onderzoekend, *geen* gelijkheid tussen man en vrouw, enfin, dat soort dingen. Vervolgens zeiden ze: de islam moet onze weg volgen, want die is goed. Wat hier verkeerd aan is, is

in de eerste plaats dat ze miskenden dat die islam veel meer divers is dan dat zij hem afschilderden, en dat binnen de islamitische gemeenschap de discussie over gelijkheid tussen man en vrouw, democratie enzovoort al lang gevoerd wordt. En in de tweede plaats is de Verlichting waarop zij zich beroepen, ook geen afgeronde zaak uit het verleden waaruit je maar steeds kunt putten. Welnee, die moet steeds opnieuw doordacht worden. De bereidheid om dat te doen is er echter nauwelijks. Je moet dus die twee polen kritisch onderzoeken. Wat betreft de islam: er zijn collega's van mij die elke kritiek op de islam onder tafel schuiven onder het motto "de islam is zo divers, eigenlijk kun je er niets over zeggen". Ja, ammehoela, natuurlijk kun je een aantal probleemgebieden aanwijzen: democratie, gelijkheid, dat zijn probleemgebieden, daar moet je het over hebben. Dus deze "ontkenningsbenadering" is onjuist en werkt averechts. Maar de "botsbenadering" van Bolkestein en Fortuyn is ook onjuist, werkt averechts, en is bovendien onzelfkritisch en arrogant. Je moet ook vragen: seculiere democratie, wat was dat ook weer, waarom was dat ontwikkeld, wat was toen het belang ervan en wat is nu het belang ervan? Maar er is in Nederland geen mens die het secularisme opnieuw tegen het licht wil houden. Het wordt alleen maar gebruikt om het luik dicht te gooien en te zeggen "wij hebben secularisme en dat is goed".

Sinds september 2000 verricht Buijs een door het NWO gefinancierd onderzoek naar islamitisch radicalisme en de West-Europese democratie. Hij was zich juist aan het voorbereiden op gesprekken met in Europa wonende radicale moslims toen het 11 september 2001 werd en de wereld er ineens heel anders uitzag. Die gesprekken kon hij toen wel vergeten en hij besloot zijn onderzoeksplan om te gooien. Eerst wilde hij de oorzaken en gevolgen van de terreuraanslagen onderzoeken, waarover hij onlangs het boek *Democratie en terreur* publiceerde.¹ In het Nederlandse debat over de aanslagen onderscheidt Buijs drie opvattingen. De eerste is de opvatting dat het ging om 'terreur tegen democratie', de tweede dat het ging om 'verzet van de Derde Wereld tegen het Amerikaanse hegemonisme', en de derde dat het ging om de 'islam tegen het Westen' oftewel de 'botsing der beschavingen'. Buijs: 'Bin Laden hield zich niet bezig met de Westerse democratieën, die interesseerden hem geen snars. Hij was allereerst uit op het vertrek van de Amerikanen uit Saoedi-Arabië en het vergroten van het radicale zelfbewustzijn van de moslims, want die liggen te veel op hun rug en hebben te weinig zelfvertrouwen. Dus het was wel terreur, maar niet zozeer gericht tegen de democratie. Dan de benadering vanuit de Derde Wereld: Bin Laden is helemaal geen derdewereldactivist. Hij plaatst zichzelf

in de traditie van het islamitisch radicalisme. Zijn referentiekader is Saoedi-Arabië, en iets breder het Midden Oosten, maar daarmee houdt het op. Je kunt het dus niet afdoen als een strijd vanuit de Derde Wereld tegen het "Amerikaanse imperialisme". En wat betreft de botsing van culturen: het islamitische radicalisme representeert niet "de islam", maar is er slechts een geperverteerde variant van. De botsing is dus niet die tussen democratie en islam, maar tussen democratie en extremisme. Het is terrorisme, gemotiveerd vanuit een versie van islamitisch radicalisme. Bovendien is er een bepaalde context - een internationale samenleving waarin het Amerikaanse hegemonisme een belangrijke rol speelt. Daarnaast heeft het een cultureel aspect, maar het hoeft absoluut niet te leiden tot de botsing der beschavingen die Samuel Huntington voorspelde.²

Hebt u nog wat aan uw politieke verleden voor uw huidige onderzoek?

'Ik heb het idee dat ik de rare utopieën van die radicalen begrijp en gevoelig ben voor de woorden die ze gebruiken. Alle radicalen hebben een typisch discours waarmee ze hun utopie verbinden met de werkelijkheid waarin ze leven. Het begint met een idee over een betere wereld en met een meest moralistische benadering van de bestaande samenleving. Marx gebruikt meerwaarde in eerste instantie als een economische categorie en het begrip uitbuiting is in eerste instantie niets meer dan toe-eigening van meerwaarde. Maar al in *Das Kapital* zelf krijgt het een volstrekt moralistische lading: "zij slecht, wij goed". Deze antithese tussen goed en slecht is typerend voor alle radicalisme. Het is heel belangrijk om die serieus te nemen, want het zegt iets over de drijfveer van mensen. Het maakt duidelijk dat ze niet gek of psychotisch of wat dan ook zijn, maar

dat ze bepaalde opvattingen hebben en - ik zou bijna zeggen - streven naar het beste voor de mens. Het soort gewelddaden als dat van 11 september zien ze compleet anders: het is gerechtvaardigd in de strijd tegen het Kwaad.

Het gevaar voor de democratie is vervolgens dat ze daarvan een spiegelbeeld gaat vertonen en zichzelf ook gaat opvatten als het Goede dat geconfronteerd wordt met de duivel en dat in de strijd daarmee alles gerechtvaardigd is. Dat je daarvoor links en rechts bommen mag gooien, bepaalde mensen buiten mag sluiten, enzovoort. Dat is niet iets wat nu voor de volle 100 procent gebeurt, maar dat is wel iets waarvoor een democratie in confrontatie met terrorisme altijd gevaar loopt. Dit betekent dat je bereid moet zijn om een aantal inhoudelijke discussies te voeren en de eigen democratie ook kritisch onder de loep te nemen. Niet om die in te perken, maar juist om die te versterken en zoveel mogelijk mensen naar je toe te trekken. Wil de democratie het terrorisme verslaan, dan moet ze die sterke kanten van zichzelf optimaal benutten. Natuurlijk moeten er ook militaire maatregelen getroffen worden. Maar als je alleen militaire strijd voert en niet probeert de democratische principes uit te dragen, dan heb je eigenlijk al verloren.'

Martijn Wit is politicoloog en redacteur van Facta

Noot

1. Frank J. Buijs - *Democratie en terreur: de uitdaging van het islamitisch extremisme*. - Amsterdam : SWP, 2002. - ISBN 90 6665 487 2, €17,-
2. Samuel P. Huntington - *The Clash of Civilizations*. - In: *Foreign affairs* 72 (1993) 3, p. 22-49. In de afleveringen 4 en 5 volgde een discussie.

NVMC

Voor NVMC-leden is het Facta-abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Bij de koepelorganisatie NVMC zijn aangesloten: de Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV), de Vereniging voor Culturele Antropologie en Sociologie van Niet-Westerse Samenlevingen (VCA/SNWS) en de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek (NKWP).

NVMC-secretariaat: Esther van der Meer, SISWO/NVMC, Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel.: 020-5270657, fax 020-6229430, e-mail: nvmc@siswo.uva.nl, internet: www.nvmc.nl

NKWP

NKWP-secretariaat: Dr. B. Reinalda, School voor Bestuurswetenschappen, Faculteit der Beleidswetenschappen, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen, e-mail: nkwp@politicologie.nl, internet: www.politicologie.nl

Politicologenetmaal 2003

Het Politicologenetmaal 2003 zal op 22 en 23 mei 2003 in Dordrecht plaats vinden. Het zal opnieuw een Vlaams-Nederlandse aangelegenheid zijn. De samenwerking met het Vlaamse Politologisch Instituut is goed bevallen en er is dus alle aanleiding deze voort te zetten, al is het geen wet van Meden en Perzen dat een workshop door een Nederlandse en een Vlaamse workshop director wordt geleid.

Het etmaal zal in 2004 in België plaats hebben, zo is met het Politologisch Instituut afgesproken.

Dordrecht is goed bereikbaar per trein. Bovendien zal de prijs van het etmaal belangrijk lager zijn dan dit jaar.

Mensen die workshops voor het etmaal 2003 willen voorstellen, kunnen contact opnemen met de beide coördinatoren Philip van Praag (e-mail: vanpraag@pscw.uva.nl) en Marc Hooghe (e-mail: Marc.Hooghe@vub.ac.be). Dit kan tot 1 december 2002, maar liefst eerder.

Zie voor de laatste informatie de website van de NKWP: <http://www.politicologie.nl/>

NSV, secretariaat NVMC, p/a Plantage Muidersgracht 4,
1018 TV Amsterdam, tel. 020 5270657, fax 020 6229430,
e-mail: l.vandijk@nivel.nl

**Vierde NSV/VVS MARKTDAG SOCIOLOGIE 22 MEI 2003
CALL FOR PAPERS**

Op 22 mei 2003 organiseren de NSV en de Vlaamse Vereniging voor Sociologie voor de vierde keer de Marktdag Sociologie. Op één dag komt een grote diversiteit aan onderzoeksgebieden binnen de sociologie aan bod. De locatie is Jonkerbosch, Oude Mollenhutseweg 23, 6532 CL Nijmegen.

Het programma bestaat uit paperpresentaties in afzonderlijke thematische sessies. Het doel is daarbij zoveel mogelijk deelnemers de gelegenheid te geven hun werk te presenteren aan een brede groep van vakgenoten. Door de compacte opzet van het dagprogramma kunnen ongeveer 150 presentaties worden gegeven. Voorafgaand aan de papersessies is er een plenaire sessie van een uur met als thema Maatschappelijke onvrede. De dag wordt afgesloten met een borrel.

Elke sessie in het programma staat onder regie van een coördinator, die uit de papervoorstellen op basis van kwaliteit en coherentie een keuze maakt en hij/zij zal de sessie op de dag zelf als voorzitter in goede banen leiden. Een sessie duurt ruim anderhalf en bestaat uit

drie of vier presentaties.

Iedere betrokkene bij de vierde NSV-VVS Marktdag (sprekers, sessie-coördinatoren, referenten, overige belangstellenden) dient zich te hebben ingeschreven voor deelname aan de Marktdag en het inschrijfgeld te hebben betaald. Na inschrijving wordt nadere informatie over de Marktdag toegestuurd. Het inschrijfgeld bedraagt:

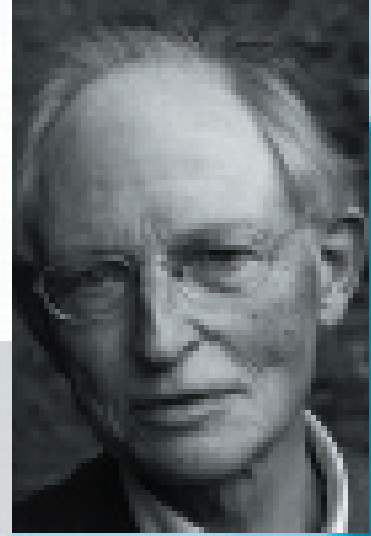
- NSV/VVS-leden: 65 euro, studenten en AIO's/OIO's krijgen 25 euro korting
- Niet-leden: 90 euro, studenten en AIO's/OIO's krijgen 25 euro korting.

Inbegrepen in deze prijs zijn lunch, borrel en pendeldienst van het station Nijmegen naar Jonkerbosch (en terug). Bij Jonkerbosch zijn overigens goede parkeermogelijkheden.

Papervoorstellen (max. 300 woorden) kunnen tot 15 januari 2003 worden ingediend (uitsluitend via e-mail of website) bij de programmacommissie. Het inschrijfformulier is te vinden op de site van de VVS: <http://www.sociologie.be/marktdag>. Voor vragen of bijkomende informatie kunt u terecht op het e-mailadres: marktdag@its.kun.nl. Gelieve bij uw voorstel ook de sessie(s) van uw voorkeur aan te geven.

De organisatiecommissie: Jos de Haan (NSV, SCP), Jeroen Winkels (NSV, ITS, KUN), Liset van Dijk (NSV, Nivel), Kurt De Wit (VVS, KUL)

Sessie	Subthema's	Coordinator
Arbeid	Arbeid en organisatie Arbeid en flexibiliteit	Geert van Hooitegem Arie Glebbeek nog niet bekend Nienke Doornbos, Peter Mascini Beate Volker Marc Hooghe Vincent Buskens Peer Scheepers Pearl Dykstra
Armoede en sociale uitsluiting Asielbeleid Buurten en steden Civil Society Coöperatie Etnocentrisme Familiesociologie	Echtscheiding Intergenerationele familierelaties Levensloop Leefvormen Taakverdeling	
Gender Gezondheid Jongeren Lange termijnprocessen Levensbeschouwing Media	Media en ICT Media en samenleving Media en sociologie Kwalitatief onderzoek Kwantitatief onderzoek	Suzana Koelet Liset van Dijk Miranda Jansen Nico Wilterdink Nan-Dirk de Graaf Jos de Haan Frank Huysmans Peter van Aelst Vincent Peters Koen Pelleriaux Dirk Geldof Sandra Groeneveld Matthijs Kalmijn Nog niet bekend Dick Houtman, Stef Aupers Peter Mascini Ariana Need Susanne Rijken
Methodologie		
Milieu en ecologie Minderheden/multiculturalisme Persoonlijke netwerken Politieke sociologie Postmoderne religie Risico's en rampen Scholing en arbeid School en onderwijs	Onderwijs en sociale ongelijkheid Onderwijs en ICT	
Sociaal beleid Sociaal kapitaal	Algemeen Netwerken in verandering	Mieke van Houtte Erik de Gier Henk Flap Marjolijn Broese van Groenou Stefaan Walgrave Anton Derks, Dick Houtman Maarten van Bottenburg
Sociale bewegingen Sociale klasse en politiek Sport		Harry Ganzeboom Koen Breedveld, Ignace Glorieux Koen van Eijck
Stratificatie Tijdsbesteding		
Vrije tijd en cultuur		

Collins: '...beroemde filosofen zijn arrogante en agressieve energiemonsters...'

FACTA DEBAT

INDIVIDU OF

Vraag: waarom kennen wij beroemde filosofen als Plato, Wittgenstein, Kant en Hegel? Antwoord: omdat zij grote unieke denkers waren.

*Niets van waar! beweert Amerikaans socioloog Randall Collins in zijn indrukwekkende boek *The Sociology of Philosophies*. Het juiste antwoord is: omdat zij erin slaagden een centrale positie te bemachtigen in een intellectueel netwerk waar bepaalde ideeën opborrelden.*

De filosoof Herman Philipse kon deze ontkenning van het briljante individu niet accepteren en pakte de handschoen op. Waarna ook de socioloog Johan Goudsblom het strijdperk betrad. Resultaat was een wetenschappelijk debat op het scherp van de snede in de Amsterdamse Agnietenkapel op maandag 7 oktober. Ego versus teamwerk, creativiteit versus toeval. In de volgende aflevering van Facta een uitgebreid verslag van het debat, hier alvast een impressie.

Creativiteit: resultaat van een groepsproces?

NETWERK?

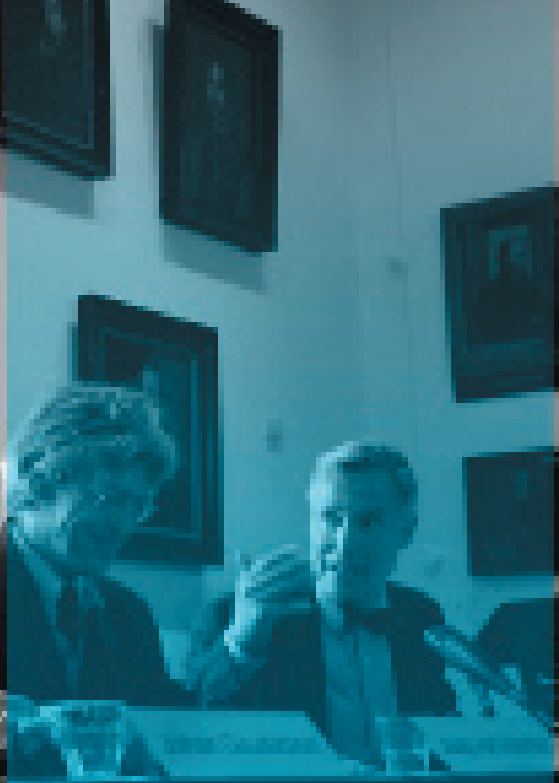

Philippe: '...kan een pizzabakker een geniaal filosoof worden?'

Goudsblom: '...een remedie tegen egocentrische westerse filosofen...'

foto's Rien van der Leeden

'Op een handgemeen liep de confrontatie met Herman Philipse niet uit, wel op veel onenigheid.' (Trouw)

'Hoewel Philipse zich vooraf sportief glimlachend verheugde op de krachtmeting, liet hij niet na zijn twee opponenten in wetenschappelijk opzicht belachelijk te maken.' (Folia)

'Collins bleef onverstoorbaar:
"Natuurlijk bestaan individuen,
maar waarom zouden we de
geschiedenis van de filosofie in
een theorie over het Zelf moeten
proppen?"' (NRC)

'...vanaf de wand gadeslagen
door intellectuele reuzen als
Spinoza en Descartes.' (Trouw)

foto's Rien van der Leeden

Politiek-ambtelijke verhoudingen in beweging

Paul 't Hart, Anchrit Wille et al.
Amsterdam : Boom, 2002. – 375 p. – ISBN 90 5352 831 8, €25,-

De auteurs van dit prachtige boek zullen met belangstelling hebben gekeken naar het incident tussen minister Bomhoff en (voormalig) topambtenaar Van Lieshout onmiddellijk na het aantreden van de eerste. Het incident past immers naadloos in een van de in het boek onderscheiden beelden van toekomstige politiek-ambtelijke verhoudingen, nl. dat van de re-hiërarchisering, waarbij wordt geaccepteerd dat bewindspersonen de ruimte krijgen om topambtenaren te benoemen met wie zij goed kunnen werken en hen te ontslaan met wie ze niet kunnen samenwerken. Deze helder opgezette en goed geschreven studie is het resultaat van een grote reeks interviews met bewindsliden, ambtenaren en parlementariërs over oude en nieuwe spanningsvelden tussen politiek en ambtenarij. Uitgangspunt is een kritiek op het model dat die spanningsvelden louter ziet in termen van een machtsproces. Daar stellen de auteurs een meer complex model tegenover dat ook andere aspecten van de onderlinge betrekkingen kan verdisconteren. Het boek concludeert o.a. dat er geen grond is voor zorg over een te grote ambtelijke machtsvorming. Tevens worden allerlei systemische ontwikkelingen bestudeerd, zoals de verzelfstandiging en de groeiende rol van de media in politiek en bestuur. De auteurs zelf vinden de sceptische en zelfs laatdunkende houding van ambtenaren jegens het parlement de meest schokkende bevinding van hun studie.

Taal lokaal

Gemeentelijk beleid onderwijs in allochtone levende talen (OALT)
M. Turkenburg
Den Haag : SCP, 2002. – 243 p. – Boek 2002-9, €22,50.

In opdracht van OCenW gemaakte studie naar de wijze waarop het beleid ten aanzien van onderwijs in eigen taal wordt uitgewerkt en welke belemmeringen zich daarbij voordoen. De voornaamste conclusies van het rapport hebben hun weg snel gevonden naar de burelen van de nieuwe minister van onderwijs: het is weinig waarschijnlijk dat het huidige beleid succesvol kan zijn. De beleidsdoelstellingen, de randvoorwaarden

Designaard

Wil Pansters is verbonden aan de Vakgroep Culturele Antropologie van de Universiteit Utrecht

en de uitvoeringscondities, ze bieden volgens de auteur allemaal onvoldoende garanties voor succes. Haar poging aan het eind van de studie nog enkele alternatieven te formuleren lijken dan ook bij voorbaat vruchteloos. Onderwijs in eigen taal wordt door het nieuwe kabinet afgeschaft.

Over de grenzen van de politiek

Een vergelijkende studie naar de opkomst en ontwikkeling van de vrouwenbeweging tegen seksueel geweld in Nederland en Spanje
C. Roggeband
Assen : Van Gorcum, 2002. – 284 p. – ISBN 90 232 3830 3, €32,50

Deze lijvige studie probeert een bijdrage te leveren aan de theorievorming over sociale bewegingen. Uitgangspunt is hoe verschillen en overeenkomsten tussen vergelijkbare bewegingen in twee contrasterende samenlevingen kunnen worden verklaard. De zogenaamde politieke-proces theorie probeert ontstaan en aard van sociale bewegingen vooral te verklaren door te kijken naar de politiek-institutionele context. Roggeband gebruikt deze benadering om de verschillen tussen Nederland en Spanje in kaart te brengen. De diffusietheorie wordt gebruikt om juist de overeenkomsten te kunnen verklaren. Anders dan verwacht blijkt de laatste theorie het best als uitgangspunt te functioneren, aangevuld met een geamendeerde politieke-proces benadering. Roggeband ontwikkelt een eigen geïntegreerde benadering. Dat alles overigens op basis van uitgebreid en uiteenlopend empirisch materiaal.

De levende rechtsstaat

Een ander perspectief op recht en openbaar bestuur
M. Hertogh
Utrecht : Lemma, 2002. – 135 p. – ISBN 90 5931 032 2, €18,-

De rechtssocioloog Hertogh gaat in dit boek de strijd aan met juristen die zich opwerpen

als de verdedigers van de 'officiële' of rechtsinterne definitie van de rechtsstaat en weinig ophebben met een extern of toeschouwersperspectief. Het idee van de 'levende rechtsstaat' is ontleend aan de Middeleeuwse rechtssocioloog Eugen Ehrlich, die bijna honderd jaar geleden de term 'levend recht' introduceerde. In Hertogh's toepassing op de huidige discussie in Nederland verwijst de term naar het samenstel van sociale waarden t.a.v. de verhouding tussen recht en staat, 'dat de leden van een sociale of culturele gemeenschap als waardevol en als bindend ervaren'. De gemeenschap waar de auteur zich in het bijzonder op richt, is die van de openbare bestuurders die onder invloed van de principes en de praktijk van horizontaal bestuur te maken krijgen met oplopende spanningen tussen recht en openbaar bestuur. Het is vooral de bedoeling om de definities en normatieve opvattingen over de rechtsstaat in het openbaar bestuur onder de aandacht te brengen, in plaats van een alternatieve normatieve positie te ontwikkelen. Zeer relevant ook voor de discussie over rechtsstaat en multiculturalisme.

E-cultuur

Een empirische verkenning
J. de Haan, F. Huysmans et al.
Den Haag : SCP, 2002. – 175 p. – Boek 2002-8, €17,50

De digitale hype is definitief voorbij, dat weten vooral zij die met waardeloze internetbeleggingen zitten opgescheept. De kater van de nieuwe economie is nog goed voelbaar. Maar hoe zit het met de nieuwe cultuur, die in de voetsporen van de ICT revolutie door begeesterde internetgoeroes werd aangekondigd. In deze studie stellen De Haan en Huysmans een koele sociologische analyse tegenover speculatieve bevoegdheid over mogelijkheden van cyberspace. E-cultuur verwijst hier naar de verspreiding van nieuwe technologie, naar de toepassing voor verschillende doeleinden en naar de waarden en normen die hiermee samenhangen. Een culturele revolutie heeft zich de afgelopen jaren zeker niet voltrokken. ICT heeft het dagelijkse leven (gekeken wordt naar sociale interacties, tijdsbesteding en informatiebronnen) niet op z'n kop gezet, maar heeft geleidelijk aan een plaats ingenomen. De auteurs kunnen dan ook de verleiding niet weerstaan om te spreken van een 'e-voluerende cultuur'.

Martijn Wit

We leven in een technologische cultuur. Stel dat je iemand moet interviewen in Maastricht. Dan kun je de trein nemen en ben je een paar uur later ter plaatse. Je kunt natuurlijk ook de telefoon pakken en het gesprek met behulp van een handig apparaatje opnemen. De techniek maakt het je makkelijk. Het kan natuurlijk wel gebeuren dat een bovenleiding gebroken is en de trein enkele uren vertraging heeft. Of dat het handige apparaatje opeens niet blijkt te werken en er alleen ruis wordt opgenomen - ik noem maar wat. De techniek maakt het je soms ook moeilijk.

Onze moderne maatschappij wordt bepaald door technologie, zegt Wiebe Bijker, hoogleraar Techniek en Samenleving aan de Universiteit Maastricht en sinds kort president van de *Society for Social Studies of Science*

(4S). Bijker is een drukbezet man, maar tussen zijn buitenlandse reizen en presentaties van rapporten door heeft hij wel even tijd voor een telefonisch interview. Volgens Bijker kunnen we de moderne maatschappij niet begrijpen zonder daarbij de technologie in acht te nemen. Technologie heeft een centrale plaats in onze hedendaagse samenleving en is niet iets onmenselijks of antisociaals. In navolging van Latour stelt Bijker dat technologie 'bemind' moet worden als een basisgegeven van de moderne menselijke omstandigheid. Zelf beminde ik de techniek echter allerm minst, toen na het telefoongesprek bleek dat het interview niet was opgenomen. Daarom is dit een interview zonder citaten.

Een paar maanden voordat Bijker president van 4S werd, vlogen in New York een paar vliegtuigen een paar wolkenkrabbers binnen, waarbij enkele duizenden

Wetenschappers moeten zich weer politiek engageren, vindt Wiebe Bijker, president van de Society for Social Studies of Science. Hij ziet hierin een taak weggelegd voor de wetenschap- en technologieonderzoekers. Martijn Wit sprak met hem over de rol van de technologie in de moderne maatschappij. Na afloop van het gesprek bleek hij in de clinch te zijn geraakt met een klein stukje techniek.

TECHNIEK EN POLITIEK NA 11 SEPTEMBER

Interview met Wiebe Bijker

mensen de dood vonden. Het samenspel tussen techniek en politiek kon niet duidelijker zijn: zonder de moderne communicatiemiddelen hadden de terroristen zich niet kunnen organiseren en zonder de moderne luchtvaart hadden ze hun moorddadige plannen niet ten uitvoer kunnen brengen. In zijn rede op het congres van 4S ging Bijker in op de relatie tussen 11 september en de *Science and Technology Studies (STS)*. De wereld na 11 september, zei hij, verschilt niet zoveel van de wereld voor 11 september. Voor de aanslagen leefden we in een technologische cultuur en erna leven we ook in een technologische cultuur. Het is niet alleen de taak van STS om deze technologische cultuur te onderzoeken, maar ook om deze te *politiseren*. Na 11 september is het meer dan ooit nodig om wetenschap en technologie terug te halen in het publieke debat. Daar ligt een belangrijke taak voor STS-ers.

Bijker vertelt dat het nogal wat evenwichtskunst vergde om kort na 11 september als nieuwe president van 4S een rede te houden over de aanslagen en de nasleep daarvan. Ook bij de doorgaans zeer kritische STS-ers lag het onderwerp erg gevoelig. Te veel kritiek op het beleid van de regering Bush zou niet gewaardeerd worden. Het was volgens Bijker al gewaagd om te zeggen dat de wereld na 11 september niet fundamenteel veranderd was. Hoe gevoelig de kwestie lag, bleek ook toen de Amerikaanse overheid een lijst publiceerde met namen van wetenschappers die kritiek hadden geleverd op het beleid van de regering Bush en dus niet loyaal en patriottisch genoeg waren. Op die lijst kwamen ook een paar leden van 4S voor. Hierop liet Bijker als president van 4S een verklaring uitgaan waarin de vrijheid van meningsuiting van academici verdedigd werd.

Bijker (1951) begon zijn loopbaan vijftientig jaar geleden binnen de beweging Wetenschap en Samenleving. Deze vooral politieke beweging van 'verontruste wetenschappers' hield zich voornamelijk bezig met wetenschap en technologie in relatie tot milieu en vredesvraagstukken. In de jaren tachtig verwetenschappelijkte de beweging en ging zij deel uitmaken van de nieuwe universitaire discipline wetenschapsdynamica, zoals STS meestal in Nederland genoemd wordt. De discipline ontstond nadat de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid een prijsvraag had uitgeschreven voor de oprichting van een nieuw vak over wetenschap en samenleving. Alle deelnemende universiteiten kregen geld om een plan te ontwikkelen. De wedstrijd werd gewonnen door de Universiteit van Amsterdam, maar ondertussen was het thema ook gaan leven aan de andere deelnemende universiteiten. Het resultaat was dat er op meerdere universiteiten geld werd vrijgemaakt voor een vakgroep wetenschap en samenleving of wetenschapsdynamica. Bijker vindt die prijsvraag nog steeds een mooi voorbeeld van een slimme manier van beleid maken.

Met de komst van STS aan de Nederlandse universiteiten schoof de politieke benadering naar de achtergrond en kwamen de kentheoretische en sociologische kanten van wetenschap en techniek centraal te staan. Bijker typeert dit als de 'academische omweg' van het vakgebied. Uiteraard zijn de kennissociologische en methodologische aspecten ook belangrijk, maar hij wil weer meer terug naar een geëngageerde wetenschapsbeoefening. De 21ste eeuw heeft een nieuwe stijl intellectuelen nodig, meent hij. Daarin ziet hij een rol weggelegd voor STS-ers. De nieuwe intellectueel, zegt Bijker in navolging van René Gabriëls, is modern noch postmodern. Hij pleit voor een 'contextualistisch universalisme'. Het basisidee daarvan is dat universele waarden of verschillen tussen culturen niet het startpunt zijn van kritisch intellectueel engagement, maar dat deze waarden en cultuurverschillen de uitkomst zijn van concrete politieke cases. Dit is geen synthese of compromis tussen modern universalisme en postmodern contextualisme. Integendeel, het stelt juist dat zo'n synthese niet mogelijk is. Het is de taak van intellectuelen om steeds concrete cases te abstraheren en algemene ideeën te contextualiseren.

Als het aan Bijker ligt, gaat 4S onder zijn presidentschap weer de meer politiek geëngageerde kant op. En het ligt aan Bijker, want in Amerika is de verenigingspresident machtig. In een recent rapport werd al aanbevolen dat de vereniging zich meer moet richten op politieke vraagstukken van ontwikkeling en democratie in relatie met de technologische samenleving. Bijker wil dat beleid doorzetten. Aan de andere kant moet 4S ook onderdak blijven bieden aan techniekonderzoekers die zich niet met normatieve en politieke vraagstukken bezighouden. Bovendien moet de vereniging open blijven staan voor de verschillende politieke opvattingen van de leden. Vandaar dat in zijn verklaring over de vrijheid van meningsuiting geen politiek inhoudelijke uitspraken worden gedaan. Bijker ziet het als doel van 4S om de grenzen tussen disciplines en landen te overbruggen en een 'huis' te zijn voor wetenschap- en technologieonderzoekers van over de hele wereld.

Dat Bijker na Arie Rip (Universiteit Twente) de tweede Nederlandse president is van 4S, komt wellicht doordat

STS als wetenschappelijke discipline in Nederland relatief groot is. Hoe dat zo gekomen is, kan Bijker eigenlijk niet verklaren. Er heerst in Nederland een goed klimaat voor STS. Op de universiteiten wordt nauw samengewerkt tussen exacte wetenschappers en wetenschapsonderzoekers. En STS-ers spelen regelmatig een rol in werk voor raden als de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, de Adviesraad voor Wetenschap en Technologiebeleid en de Gezondheidsraad. Hier zijn nooit science wars geweest, zoals in de Verenigde Staten, waar een enorme polarisatie heeft plaatsgevonden tussen STS-ers en exacte wetenschappers. Science wars komen de wetenschap niet ten goede, meent Bijker. Ze hebben niets gemeen met een werkelijk wetenschappelijk debat. Het zijn smerige oorlogen waarbij geen middelen worden geschuwd, zoals bleek toen aan Bruno Latour om dit soort 'politieke' redenen een hoogleraarschap werd geweigerd. Het verwijt dat STS-ers vaak te horen krijgen, is dat ze 'tegen de wetenschap' zouden zijn. Bijker vindt het absurd om dit verwijt te maken tegen mensen die nota bene van de bestudering van wetenschap hun beroep hebben gemaakt.

Op de webpagina (<http://137.120.191.76/public/websites/bijkernieuw/>) van Wiebe Bijker is onder meer de Statement on freedom of speech te vinden. Het webadres van de Society for Social Studies of Science is <http://www.lsu.edu/ssss/>

Martijn Wit is politicoloog en redacteur van Facta

KP6-Congres

Het startschot voor het Zesde Kaderprogramma voor Onderzoek en Technologische Ontwikkeling vindt plaats tijdens het KP6-congres op dinsdag 10 december 2002 in het World Trade Center te Rotterdam. Senter/EG-Liaison organiseert dit congres om ondernemers, onderzoekers en beleidsmakers wegwijs te maken in KP6. De deelnamekosten bedragen €200,-. U kunt zich aanmelden op de website <http://www.kp6.nl>. Naast een inschrijfformulier staat op de site alle achtergrondinformatie over het congres. Voor meer informatie: Senter/EG-Liaison, tel. 070 3610250, e-mail: info@kp6.nl

IIASA Young Scientists Summer Program 2003

Het International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) is een in Laxenburg, Oostenrijk, gevestigd internationaal onderzoeksinstituut. Het doel van het Young Scientists Summer Program (YSSP) is om jonge onderzoekers in een internationale en interdisciplinaire omgeving kennis te laten nemen van verschillende aspecten van het onderzoek binnen een van de IIASA-projecten. Informatie daarover is te vinden op het webadres <http://www.iiasa.ac.at>. NWO treedt op als National Member Organization voor het IIASA. Indien u een exemplaar van het programma (met inschrijfformulier) wenst te ontvangen, kunt u dit telefonisch (070-3440730), per fax (070-3472623) of e-mail (bochove@nwo.nl) aanvragen. Ingevulde formulieren dienen uiterlijk 1 december 2002 aan drs. E. Schenk, secretaris IIASA-NL, te worden geretourneerd.

Programma Akademiehoogleraren

De KNAW is gestart met het Programma Akademiehoogleraren. Met ingang van 2003 zullen jaarlijks vier à vijf Akademiehoogleraren worden benoemd. Het programma is bedoeld om excellente hoogleraren vanaf 55 jaar vrij te stellen van bestuursverplichtingen en ze de gelegenheid te bieden om zich voor een periode van vijf à tien jaar geheel te wijden aan innovatief onderzoek en de begeleiding van promovendi. De KNAW financiert het salaris van de Akademiehoogleraar en een beperkt onderzoeksbudget. De betrokken universiteit dient met de vrijvallende middelen tenminste één jonge talentvolle onderzoeksleider aan te trekken.

De Colleges van Bestuur van de universiteiten mogen maximaal twee hoogleraren voor het Akademiehoogleraarschap kandidaat stellen. Een multidisciplinair samengestelde internationale commissie onder voorzitterschap van de president van de Akademie zal de voordrachten beoordelen. De sluitingsdatum voor de voordrachten is 15 januari 2003.

Meer informatie over het programma Akademiehoogleraren is te vinden op <http://www.knaw.nl/06subsid/0603.htm> of is te verkrijgen via de afdeling internationale samenwerking en kwaliteitsbeoorde-

ling van de KNAW, tel. 020-5510804, e-mail: isk@bureau.knaw.nl.

Van Walree Prijs 2003

De Selectiecommissie van de Van Walreeprijs van de Stichting Van Walree Fonds verzoekt kandidaten voor te dragen voor de Van Walree Prijs 2003. De prijs, ondergebracht bij de KNAW, is een tweejaarlijks uit te loven geldprijs van €12.000 bedoeld voor de beste journalistieke prestatie op het gebied van de medische wetenschappen. De sluitingsdatum voor het inzenden van voordrachten is 1 december 2002. Meer informatie is te vinden via de website <http://www.knaw.nl/rmw>, e-mail: vwf@bureau.knaw.nl. Adres: Selectiecommissie Van Walree Prijs, KNAW, Secretariaat Geneeskunde, Postbus 19121, 1000 GC Amsterdam.

Kwalon Scriptie Prijs 2002

Het doel van de Kwalon Scriptie Prijs is het bevorderen van de kwaliteit van het kwalitatief onderzoek. In aanmerking komen doctoraalscripties en licentiaatsthesis die laten zien dat een wetenschappelijke vraagstelling via kwalitatieve methoden is onderzocht en succesvol is beantwoord. Voorwaarde is dat deze scripties zijn begeleid en minimaal als goed zijn beoordeeld aan een Nederlandstalige universiteit in Nederland en/of België. De prijs bestaat uit een oorkonde, een abonnement op het blad *Kwalon* en begeleiding bij het publiceren van een artikel op basis van de scriptie in een vakblad.

Meedingen kunnen doctoraalscripties en licentiaatsthesis van auteurs die zijn afgestudeerd in het studiejaar 2001-2002 en wel voor 1 december 2002. Scripties/theses kunnen hiertoe worden ingezonden door de begeleidende docent of afdeling. Twee exemplaren dienen uiterlijk voor 1 januari 2003 te zijn ingeleverd bij het secretariaat van de Kwalon Scriptie Prijs. Een jury beoordeelt de werkstukken en wijst de winnaar aan. De uitreiking zal plaatsvinden op een der studiedagen van Kwalon. Het secretariaat van de Kwalon Scriptie Prijs is gevestigd op het adres: Kwalon Scriptie Prijs, SISWO, t.a.v Henk Kleijer, Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam.

Spillen, raddraaiers en

De school als sociale gemeenschap

Marlies Eijsink

Is het nog wel leuk op school? De negatieve berichtgeving over middelbare scholen doet het ergste vermoeden: de sfeer wordt agressiever en de leraar voedt meer op dan dat hij les geeft. Heeft de school nu wel of geen opvoedende taak? Annelies Kassenberg deed onderzoek naar de school als sociale gemeenschap. Hoe ervaren leerlingen hun verbondenheid met de school en wat is de invloed van een sterke sociale gemeenschap op school op het functioneren in de maatschappij. Op 24 oktober promoveerde zij aan de Rijksuniversiteit Groningen met haar onderzoek (Wat scholieren bindt: sociale gemeenschap in scholen).

Annelies Kassenberg heeft voor haar onderzoek 26 middelbare scholen onderzocht die een breed scala van typen vertegenwoordigen: een school in Rotterdam en een school op een Waddeneiland, van het VMBO tot aan zelfstandig gymnasiumonderwijs, van openbaar tot Daltononderwijs. Het enige dat niet lukte was de zogenaamde 'zwarte scholen' bij het onderzoek te betrekken. 'Ik heb een aantal zwarte scholen benaderd, maar daar was men

erg terughoudend in het toelaten van onderzoekers', vertelt Kassenberg. 'Een reden is dat deze scholen al in het middelpunt van de belangstelling staan van zowel media als wetenschappelijk onderzoekers. Van de bijzondere scholen, zoals de Vrije school en de Daltonschool, kreeg ik daarentegen juist heel makkelijk toestemming, terwijl ik dat niet had verwacht. Ze doen bijna nooit mee aan onderzoek, vooral niet als het gaat om prestaties, omdat ze niet op harde criteria willen worden vergeleken. Mijn onderzoeksonderwerp gaat juist over die minder harde criteria. Daarom wilden ze graag meewerken.' De resultaten zijn gebaseerd op kwantitatief onderzoek. Er zijn 1400 enquêtes ingevuld door derdeklassers (15- en 16-jarigen). Het waren lange vragenlijsten; de leerlingen kregen meestal één lesuur de tijd om de vragen te beantwoorden. 'Met name de VMBO-scholieren hadden daar vaak moeite mee. Een uur stilzitten is überhaupt al lastig voor ze. Ze moesten de lijsten mee naar huis nemen om daar de vragen verder te beantwoorden.' Het is zo'n 15 jaar geleden dat zij zelf naar de derde klas van de middelbare school ging. Is er veel veranderd? 'Wat ik heel opvallend vond is de rol van de docent in de klas. Soms leek het wel een café en vroeg ik me af wie

buitenbeentjes

foto: Marcus Peters, Hollandse Hoogte

de baas was. De docent leek meer op een onderhandelaar met wie werd gediscussieerd over de vraag of je als leerling tijdens de les een of twee oordopjes van je walkman in mocht hebben.'

Scriptieprijs

Al tijdens haar studie sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen was Kassenberg geïnteresseerd in het onderwijs. Ze ontving voor haar afstudeerscriptie over perceptieverschillen tussen ouders en leerkrachten wat betreft schoolproblemen van leerlingen in het basisonderwijs de Gadourekprijs van de vakgroep Sociologie. 'Het onderwerp jongeren in hun ontwikkelingsfase fascineert me zeer. Ze hebben hun eigen cultuur en de middelbare school is een samenleving op zich. De verschillen die in de samenleving voorkomen, zoals opleidingsniveaus en etniciteit, vind je terug in het onderwijs.' Toen de kans zich voordeed om verder onderzoek te doen aan het ICS, heeft ze meteen gesolliciteerd. Haar promotieonderzoek is onderdeel van het overkoepelend project *The Future of Community*. Alle onderzoeken zijn gericht op sociale

gemeenschappen (zoals buurten) met als centrale vraag of het gevoel van gemeenschap afneemt of dat er nieuwe vormen voor ontstaan.

De klassieke sociologen gingen ervan uit dat een sterk gevoel van gemeenschap een gunstige factor is voor het goed functioneren in de maatschappij. Onderwijs speelt daarbij een belangrijke rol, omdat jongeren daarin worden opgevoed tot burgers. Dergelijke theorieën zeggen echter weinig over hoe de jongeren zelf het gevoel van sociale gemeenschap ervaren. Kassenberg heeft juist gekozen voor het onderzoeken van dit gemeenschapsgevoel vanuit het perspectief van de leerlingen. 'Bij de meeste jongeren is het gevoel van "ergens bij horen" het sterkst in het gezin, de school komt al gauw op de tweede plaats. Ik heb binding geïnventariseerd aan de hand van onder meer vriendschappen, de behoefte populair te willen zijn en de behoefte een plek te verwerven binnen een groep.

Om op een systematische manier inzicht te geven in de manier waarop een sociale gemeenschap tot stand komt, zijn twee handelingstheorieën over de behoeften van mensen gebruikt. Deze theorieën gaan ervan uit dat een school een sociale gemeenschap is wanneer leerlingen

de meeste van hun behoeften kunnen vervullen binnen de school. Als de ene behoefte wordt gerealiseerd op de sportclub en een andere in de buurt, is er in heel beperkte mate een gevoel van sociale binding op school en vormt deze geen sociale gemeenschap.

In die zin benadert Kassenberg de school als een multifunctionele instelling: er ontstaat een sterke groepsbinding als de school naast het aanbod van onderwijs ook in de mogelijkheid voorziet allerlei andere menselijke behoeftes te kunnen realiseren. Kassenberg: 'Uit recente onderzoeken blijkt dat als de school een plek is waar cognitieve en sociale vaardigheden kunnen worden aan-geleerd, dat gunstig is voor de voorbereiding op de samenleving. Samenleven leer je ook op school.'

Leiders en onrustzaaiers

De eerste onderzoeksvraag is: in hoeverre ervaren leerlingen sociale binding op school? Mensen in groepsverband vervullen vaak een verschillende rol. Er zijn altijd leiders, stille muizen en onrustzaaiers. Kassenberg typeert drie uitersten van typen groepsfuncties: de spullen van een gemeenschap, de buitenbeentjes en de raddraaiers. De eerste groep kenmerkt zich door veel vrienden, heeft duidelijk een eigen plaats en is zowel bij medeleerlingen als bij de docent populair. De buitenbeentjes hebben weinig vrienden en gedragen zich autonoom. De raddraaiers zijn vooral populair bij de medeleerlingen, hebben weinig vrienden en een slechte relatie met de docent. Ook zijn zij geneigd tot het plegen van kleine criminaliteit. Weinigen zullen zich in een bepaald type volledig herkennen, maar de een zal meer kenmerken hebben van het ene type dan van een ander type. 'Vaak worden op basis van sociogrammen (leerlingen vullen dan in wie populair zijn en wie niet) groepen onderscheiden als teruggetrokken leerlingen, populaire leerlingen etc. Ik heb deze posities bepaald door twee variabelen te combineren. De eerste geeft aan of leerlingen zelf vinden dat er sprake is van sociale gemeenschap in een klas. De tweede gaat erom of zij er zelf wel of niet bij horen.'

De conclusie van het onderzoek is dat vooral de spullen van de gemeenschap een sterke sociale binding ervaren op school. Ze hebben plezier op school en hebben een positief zelfbeeld. De raddraaiers hebben in heel beperkte mate het gevoel bij de school te horen en verwerpen populariteit bij medeleerlingen door antisociaal gedrag. 'Het merendeel van de onderzoekspopulatie ervaart een sterke sociale binding op school.'

De tweede onderzoeksvraag heeft te maken met de effecten: wat is de invloed van een sterke sociale binding op schooluitkomsten? Kassenberg onderzocht dit voor twee schoolvakken, Nederlands en wiskunde, en voor sociale capaciteiten als zelfbeeld en (anti)sociaal gedrag. Het resultaat is dat mensen met een sterke sociale binding met school beter scoren in Nederlands. Dit heeft te maken met het vermogen goed te kunnen communiceren.

Daarnaast blijkt dat wanneer scholieren meer sociale gemeenschap op school ervaren zij een positiever zelfbeeld hebben en minder kleine criminaliteit plegen.

Een uitkomst van het onderzoek is ook dat vrijwel iedereen de behoefte om ergens bij te horen realiseerde op school. Die behoefte wordt echter voornamelijk ingevuld

door contacten met medeleerlingen. Contacten met docenten zijn voor veel scholieren moeilijker. Kassenberg is van mening dat daar nog een hoop in verbeterd kan worden. 'Uit mijn onderzoek blijkt dat een goed contact met docenten preventief werkt voor mensen die geneigd zijn kleine criminaliteit te plegen. Leerlingen die vaak commentaar krijgen van docenten en weinig waardering, neigen naar meer antisociaal gedrag.'

Kassenberg is dan ook geen voorstander van het Studiehuis. 'Het studiehuis is een vorm van onderwijs waarbij van scholieren wordt verwacht dat ze heel zelfstandig werken. De docent komt in deze onderwijsvorm meer op de achtergrond te staan.'

Kassenberg concludeert uit haar onderzoek dat scholieren over het algemeen een sterke binding ervaren op school, maar er kan nog wel een en ander aan worden verbeterd. Enkele adviezen: 'Ik vind het een taak van de school ervoor te zorgen dat de omstandigheden zo goed mogelijk zijn voor het creëren van een sociale gemeenschap. Dit kan bijvoorbeeld door kleinere klassen samen te stellen. Uit de onderzoeksresultaten blijkt heel duidelijk dat kleinere klassen een gunstige invloed hebben op de sociale binding van leerlingen. In tegenstelling tot wat werd verwacht, is het niet zo dat op kleinere scholen een sterkere sociale binding zou zijn. De grootte van de school heeft geen invloed, maar kleinere eenheden daarbinnen zijn wel van belang. Het is heel belangrijk om op een school een ruimte te hebben waar leerlingen naartoe kunnen in de lunchpauze of in een tussenuur. Wat me opviel is dat jongeren op sommige scholen in gangen op de grond moesten zitten in de pauzes. Het zou goed ook zijn als de school die multifunctionele rol benadrukt. Bijvoorbeeld door activiteiten na schooltijd te organiseren die verder gaan dan een plek om samen wat rond te hangen. Ideaal is om iets te ondernemen samen met docenten, zodat de relatie leerling-docent wordt versterkt.'

Kassenberg is overtuigd van het feit dat de school een opvoedende taak heeft. Maar hoe realistisch is het om van een docent te verwachten dat hij na de les nog iets extra's gaat ondernemen met zijn leerlingen. Veel scholen kampen met personeelsgebrek vanwege een hoog percentage ziekteverzuim en te weinig instroom van nieuwe mensen. 'Ik weet dat er mensen zijn die het absoluut oneens zijn met mijn stelling dat de school een opvoedende taak heeft', vertelt Kassenberg. 'Maar ik zou niet weten hoe je in een multiculturele samenleving het voor elkaar moet krijgen om alle gezinnen duidelijk te maken dat ze verantwoordelijk zijn voor het gedrag van hun kinderen. Dat is gewoon niet realistisch. Ieder gezin zit anders in elkaar en voedt kinderen anders op. Op school is er maar één manier. Een sterke sociale binding moet vanuit de school worden gestimuleerd. Als het de school lukt om leerlingen zowel de cognitieve als sociale vaardigheden te leren, creëer je goede burgers.'

Annelies Kassenberg werkt momenteel als onderzoeker bij het CED (Centrum voor Educatieve Dienstverlening) in Rotterdam. Het instituut houdt zich onder meer bezig met toegepast wetenschappelijk onderzoek ten behoeve van onderwijs en jeugdzorg op school. De handelseditie van haar proefschrift is bij Thela Thesis te Amsterdam verschenen, ISBN 90 5170 637 5.

Marlies Eijssink is redacteur van Facta

SISWO/Instituut voor Maatschappijwetenschappen,
Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam
tel. 020 5270600, fax 020 6229430
e-mail: siswo@siswo.uva.nl, internet:
<http://www.siswo.nl>

Publicaties

Bij SISWO verschijnen:

Een onzeker bestaan : de sociale zekerheid op het breukvlak van twee eeuwen

Lisa Putman, Machteld Ooijens en Erik de Gier.

prijs €7,50 incl. porti.

Het stelsel van sociale zekerheid staat voor de uitdaging om een balans te vinden tussen de behoefte aan keuzevrijheid en maatwerk en verplichte solidariteit. Om die uitdaging het hoods te beiden worden in *Een onzeker bestaan* twee mogelijke wijzen besproken waarop het sociale zekerheidsstelsel georganiseerd zou kunnen worden. Inhoudelijke informatie: Lisa Putman, e-mail: l.putman@siswo.uva.nl, tel. 020 - 5270625. Bestellingen via e-mail: siswo@siswo.uva.nl of tel. 020 - 5279600. SISWO zal n.a.v. het rapport een debat organiseren.

Informatie: Marycke Borghardt, e-mail: borghardt@siswo.uva.nl

In juni is bij Elsevier de publicatie *Pensioenen in de 21ste eeuw* verschenen van de hand van prof. dr. Erik de Gier, directeur SISWO. In deze publicatie komen in onderlinge samenhang de belangrijkste aanleidingen van de problematiek van de ouderdomspensioenen aan de orde: de vergrijzing van de beroepsbevolking, de verwevenheid met de aandelenmarkten, het hoge aspiratieniveau ten aanzien van de hoogte en individuele vormgeving van ouderdomspensioenen. Eveneens wordt aandacht besteed aan ontwikkelingen van enkele lidstaten van de Europese Unie. Prijs: €18.02 De publicatie is telefonisch te bestellen: tel. 0314 358358.

Bijeenkomsten

21 november, 14.00-17.00 uur

Debat 'De gebruiker centraal in de sociale zekerheid'
Locatie: SISWO

De overheid wil op een aantal terreinen (gezondheidszorg, onderwijs, sociale zekerheid, welzijnsbeleid) een andere regie gaan voeren. Minder bureaucratie, minder directe aan(bod)sturing, meer vraagsturing en meer controle op kwaliteit moet de publieke dienstverlening verbeteren. De gebruiker moet het heft meer in eigen hand kunnen nemen. Kees Goudswaard (UL), Michiel van Hasselt (Werkgroep onderzoek Vereniging Basisinkomen) en co-referenten Paul de Beer (WRR) en Loek Groot (SISWO) zullen zich over de thematiek buigen. Voor aanmelding en informatie: Loek Groot, tel. 020-5270667, e-mail Lgroot@siswo.uva.nl. Verdere informatie: <http://www.siswo.nl>

29 november 2002, 13.30 - 16.30 uur

Locatie: SISWO

De Vereniging OOMO organiseert 25 jaar Learning to

Labour - How working class kids get working class jobs: 'What happened to Cultural Studies, to ethnographic research in education, to the lads and to Paul Willis?' Paul Willis houdt op dit symposium rond zijn werk een inleiding, en Arjan Dieleman en Bowen Paulle geven hun visie op de thematiek van 'Learning to labour'. De toegang is gratis. Tijdige aanmelding gewenst bij: Drs. H. Kleijer, e-mail: Kleijer@siswo.uva.nl, tel. 020-5270647.

9 december 2002, 15.00-17.00 uur

De toekomst van de verzorgingsstaat Europa/Amerika
Locatie: Bondsraadzaal van de Burcht (Henri Polaklaan 9, Amsterdam)

SISWO organiseert in samenwerking met de Burcht een discussiemiddag over de toekomst van de verzorgingsstaat. Door de verschuiving van het politieke landschap in Europa en de verdere harmonisering van de Europese sociale stelsels staat de Nederlandse verzorgingsstaat onder druk. De discussies kunnen niet los worden gezien van de verdere integratie van Europa. In het verleden heeft het Amerikaanse sociale stelsel als boegbeeld en als schrikbeeld gediend. Hoe terecht is dat? Wat zijn de modellen voor een Nederlandse verzorgingsstaat?

Dr. Ruth Oldenziel, Amerikadeskundige en commentator bij NOVA, gaat in haar voordracht in op de ontwikkeling van de verzorgingsstaat zoals ontworpen door Franklin D. Roosevelt en Lyndon Johnson, de erfenis van Reagan en Clinton's derde weg, de experimenten en mislukking van de Health Management Organizations. Zij schetst de stand van zaken van de huidige debatten en de interacties tussen beleidsmakers. Prof. dr. Erik de Gier, directeur SISWO en hoogleraar Sociaal Beleid UvA, zal de uitdagingen schetsen voor het model van de Europese verzorgingsstaat in de context van de Europese eenwording, de verrechtsing van de politiek, de toetreding van nieuwe lidstaten en de ontwikkeling van de 'derde weg'. Co-referenten: Dr. Paul de Beer (WRR) en prof. dr. Jelle Visser (AIAS); voorzitter: drs. Carlo van Praag (SCP). Deelname: gratis. Afsluitend een borrel op het SISWO-bureau.

Informatie en opgave deelname voor 1 december t.a.v. Marycke Borghardt (e-mail: borghardt@siswo.uva.nl), tel. 020 - 5270629

13 december, 10.00-18.00 uur

WESWA/TVA-Congres 2002

Balanceren tussen maakbaarheid en marktwerking
- De roep om transformatie van het Nederlandse (polder)model

Locatie: CASA 400, Amsterdam.

In Facta 2002-3 is een artikel van Otto Nuys, Gerommel in de parse polder, over het thema van het congres opgenomen.

Informatie: Drs. Otto Nuys (secretaris WESWA), tel 020 5270621, e-mail: nuys@siswo.uva.nl. De prijs ligt rond de €135, - incl. de voorgenomen congrespublicatie.

23 mei 2003

Marktdag Nederlandse Vereniging voor Kriminologie

Locatie: Mozes en Aäronkerk te Amsterdam

Op 23 mei 2003 organiseert de Nederlandse Vereniging voor Kriminologie (NVK) een marktdag. Zie voor meer informatie de rubriek Calls.

Dr. E.D. de Leeuw is consultant van MethodikA en docent aan het University College Utrecht.

Nobelprijzen en Troostrijke Broodjes

Edith de Leeuw

Op 13 december, een van de kortste en donkerste dagen van het jaar, vieren de Zweden het Luciafeest.¹ In het allermooiste hotel van Stockholm, met uitzicht op het water van de Ström, verblijven de Nobelprijswinnaars van dit jaar. Zij worden gewekt door zacht gezang en de geur van verse broodjes. Traditioneel wekt de jongste dochter, gekleed in een witte jurk met rode sjaal en een Lucia-kroon op het hoofd, zingend de gezinsleden. Ze brengt een ontbijt van saffraanbroodjes mee. Dit wordt ook de Nobelprijswinnaars niet onthouden: een mooie, jonge Lucia brengt ontbijt op bed. Er zijn meer redenen om jaloers op Nobelprijswinnaars te zijn, maar dit is er zeker een van.

De Nobelprijs werd in 1895 bij testament ingesteld door de Zweedse uitvinder en zakenman Alfred Nobel. Naar verluid had hij wroeging over de verwoestende uitwerking van dynamiet, een van zijn 350 uitvindingen. Met een prijs wilde hij de vrede bevorderen. Daarnaast stelde hij geld beschikbaar voor wetenschap en literatuur. Nobel stierf in 1896 en in 1900 werd de Nobelstichting opgericht om het kapitaal te beheren en de prijzen toe te kennen. In 1901 was het zover en werden de eerste Nobelprijzen uitgereikt. De eerste Nobelprijs voor de vrede werd gedeeld door Jean Henri Dunant en Frédéric Passy. Dunant was oprichter van het Internationale Rode Kruis en de drijvende kracht achter de Conventie van Geneve. Passy richtte de Franse vredesbeweging op, de Société française pour l'arbitrage entre nations. De eerste Nobelprijs voor medicijnen ging naar Emil Adolf von Behring en die voor literatuur naar Sully Prudhomme. Wilhelm Röntgen won de eerste Nobelprijs voor natuurkunde en Jacobus Henricus van 't Hoff de eerste voor scheikunde.

Er was geen prijs voor de sociale en economische wetenschappen. Pas in 1968 stelde de Zweedse bank een prijs in ter nagedachtenis aan Nobel; een prijs in de economie uiteraard. De eerste Nobelprijs in de economie was een gedeelde toekenning aan Ragnar Frisch en Jan Tinbergen. Een prijs in de sociale en geesteswetenschappen ontbreekt nog steeds. Hoop is er wel. Voor de methodologen onder

ons: in 1984 kreeg een 'instrumentmaker,' de natuurkundige Simon van der Meer, een Nobelprijs voor zijn bijdrage aan de bouw van de deeltjesversneller van CERN. Voor de statistici: in 2000 kreeg de econometrist James J. Heckman een Nobelprijs voor het ontwikkelen van methoden voor het analyseren van selectieve steekproeven. Hij deelde de prijs met Daniel McFadden, die zich bezighield met het analyseren van discrete keuzes. Langzaam sluipen de sociale wetenschappen binnen. In 2002 wordt Daniel Kahneman geëerd (en met hem onuitgesproken ook Amos Tversky, al kan de Nobelprijs niet postuum worden toegekend) voor '*having integrated insights from psychological research into economic science, especially concerning human judgement and decision making under uncertainty*'.

Niet alleen met sociale wetenschappers, maar ook met de vrouwen is het somber gesteld. De Nobelprijs in de economie wordt nu voor de 34ste keer uitgereikt, maar nog steeds niet aan een vrouw. De Nobelprijs voor de literatuur wordt dit jaar voor de 102de keer uitgereikt. In al die jaren vielen vijf vrouwen in de prijzen: Nadine Gordimer in 1991, Nelly Sachs in 1966, Pearl Buck in

1938, Sigrid Undset in 1928 en Selma Lagerlöf in 1909. Van de 102 Nobelprijzen voor de vrede gingen er ook vijf naar vrouwen, maar misschien is deze telling niet helemaal eerlijk. Ook instellingen als Artsen zonder grenzen, Amnesty International, UNICEF, en het Internationale Rode Kruis kregen de Nobelprijs voor de vrede. De laatste organisatie maar liefst drie keer. Daar zitten natuurlijk ook vrouwen bij. Het best scoren vrouwen bij geneeskunde, zes van de 102 prijzen waren voor een vrouw. In 1903 kreeg Marie Curie samen met haar man Pierre Curie en Henri Becquerel de prijs voor natuurkunde en in 1963 deelde Maria Goeppert-Mayer deze prijs met twee mannelijke collega's (2 op de 102). In 1911 kreeg Marie Curie de prijs voor scheikunde, in 1935 kregen haar dochter en schoonzoon, Irène en Frédéric Joliot-Curie, deze prestigieuze prijs, en tot slot werd deze in 1964 toegekend aan Dorothy Crowfoot-Hodgkin (3 op de 102).

Wie ontbreekt is mathematisch natuurkundige Lise Meitner (1878-1968). Na haar studie in Wenen ging ze in 1907 naar Berlijn om radioactiviteit te bestuderen. Dit stuitte op moeilijkheden, omdat vrouwen niet in de laboratoria werden toegelaten. Gelukkig ontmoette ze Otto Hahn, die haar hielp een timmermanswerkplaats om te bouwen tot laboratorium. Dit was het begin van een jarenlange samenwerking. Eerst zij aan zij, later - de joodse Lise Meitner vluchtte in 1938 via Holland naar Zweden - via brieven. In 1944 werd Otto Hahn de Nobelprijs voor de scheikunde toegekend voor de ontdekking van kernsplijting. Otto Hahn was op dat moment om 'betreurenswaardige redenen' niet in staat de prijs in ontvangst te nemen. In 1946 ontving hij deze alsnog uit de handen van de Zweedse koning. In zijn Nobellezing noemt Hahn herhaaldelijk de bijdrage van Lise Meitner. In 1966, vlak voor haar dood, ontving ze als eerste vrouw de Fermi prijs van de Atomic Energy Commission. De Nobelprijs heeft ze nooit gekregen, al is ze 41 keer genomineerd: 20 maal voor natuurkunde en 21 maal voor scheikunde!

Noten

1. Sint Lucia is de beschermheilige van het licht en draagt een kroon van brandende kaarsen en vossebestakjes. Haar feest valt midden in de winter om de donkere dagen op te vrolijken. De kaarsen symboliseren het licht, de groenblijvende vossen symboliseren net als de denneboom nieuw leven in de koude winter.
2. Gebaseerd op een recept van Gordon Catanya, die een groot deel van zijn leven in Zweden doorbracht.

Geraadpleegde literatuur

Website: <http://www.nobel.se>
 Elisabeth Crawford - Nobel Secrets. - In: *Physics World* (2001) (november); website: <http://www.physicsweb.org>
The Macmillan dictionary of women's biography. - London : Macmillan, 1984
 Jean Medawar & David Pyke - *Hitler's gift : Scientists who fled Nazi Germany*. - London : Piatkus publishers, 2000
 Unicef: Kinderen Wereldwijd Feest! Festiviteiten, carnaval, en feestdagen uit de hele wereld.

Als troost voor de NIET-Nobelprijswinnaars geef ik hierbij het recept van de Luciabroodjes oftewel Lussekats (Sint Lucia katjes).²

400 gram bloem

50 gram gist

100 gram boter

30 gram suiker (ongeveer 3 ½ eetlepels)

snufje zout (½ theelepel)

2 eieren

1½ dl melk

enige (2-3) saffraandraadjes (o.a. te verkrijgen

bij Jacob Hooij te Amsterdam)

+ voor garneren

rozijnen en 1 eidooier

Week de saffraandraadjes in een theelepel water. Wrijf de gist uit in de lauwwarme melk, en voeg suiker en geweekte saffraan + weekwater toe.

Doe de gezeefde bloem in een kom en verdeel daarover snippers gesneden koude boter tot een korrelige consistentie is verkregen. Voeg dan de eieren toe en giet de melk met de overige ingrediënten erop. Snufje zout en kneden tot een gelijkmatig en soepel deeg (eventueel wat melk of bloem toevoegen). Kom afdekken met warme, vochtige schone doek en op warme plaats laten rijzen tot het deeg is verdubbeld in volume (± 30 minuten).

In 24 gelijke porties verdelen en hiervan een achtvorm maken (reep en dan tot gesloten acht vormen). Plaats op ingevette bakplaat en afgedekt met vochtige doek opnieuw laten rijzen tot verdubbeld (± 20 minuten).

Verwarm oven voor op 225 graden Celsius en bak goudbruin (10-15 minuten)

Klop eidooier los en bestrijk ieder broodje met eidooier en versier ieder broodje met twee rozijnen (een rozijn in iedere cirkel van de acht).

Gender and ICT: Where are we at?

Deadline abstracts: 15 november 2002

Op 17 januari 2003 organiseert de Vereniging voor Gender en Technologie in Amsterdam een internationale conferentie op het gebied van gender en ICT. Inleiders onder andere Wendy Faulkner, Knut Sørensen en Liesbet van Zoonen. 's Middags zijn er parallelsessies over de volgende thema's: *social relations of the Internet; gender and the design of ICT; the digital divide*. Zowel theoretische als empirisch gerichte bijdragen zijn welkom. Abstracts kunnen worden ingeleverd tot 15 november 2002. Adres: Els Rommes, e-mail: e.w.m.rommes@wmw.utwente.nl, of Sally Wyatt, e-mail: wyatt@psc.wu.nl

Marktdag Nederlandse Vereniging voor Kriminologie

Deadline papervoorstel: 20 december 2002

Op 23 mei 2003 zal de Nederlandse Vereniging voor Kriminologie (NVK) een congres organiseren in de Mozes en Aäronkerk te Amsterdam. Dit congres is bestemd voor iedereen die geïnteresseerd is in criminologische vraagstukken. Deze keer is gekozen voor een 'marktdag', waar veel ruimte is voor het uitwisselen van recente onderzoeksresultaten en discussie. In thematische sessies worden papers gepresenteerd.

Alle belangstellenden worden van harte uitgenodigd een voorstel voor een paper in te dienen. Een voorlopig overzicht van de sessies gaat hierbij. Sessies duren anderhalf uur en per sessie worden maximaal vier papers besproken.

Stuur uw voorstel voor een paper (maximaal 250 woorden) voor 20 december 2002 per e-mail naar de sessiecoördinatoren en vermeld daarbij de betreffende sessie (zie het voorlopig overzicht). Voorzie uw voorstel van een titel en vermeld uw naam, correspondentieadres en e-mail. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met de algemeen programmacoördinator. Indien uw paper niet in één van de genoemde sessies past of als u twijfelt over de juiste sessie, kunt u uw voorstel naar de algemeen programmacoördinator sturen.

De prijs voor deelname aan het NVK-congres bedraagt €80,- voor leden van de NVK. Voor niet-leden bedragen de congreskosten €100,-. Aio's betalen €50,- en studenten €15,-. Deelnemers (indieners van papers, coördinatoren, bezoekers) worden niet vrijgesteld van betaling. Voor organisatorische inlichtingen kunt u contact opnemen met Marycke Borghardt, SISWO, tel. 020 527 0629, e-mail borghardt@siswo.uva.nl. Inhoudelijke inlichtingen zijn verkrijgbaar bij Karin Wittebrood, secretaris van de NVK, tel. 070 3407808, e-mail k.wittebrood@scp.nl. Voor meer informatie, een overzicht van de sessies en de

sessiecoördinatoren kunt u terecht op de website van de NVK: <http://www.criminologie.nl>

Vierde NSV/VVS Marktdag Sociologie

Deadline papervoorstellen: 15 januari 2003

Op 22 mei 2003 organiseren de Nederlandse Sociologische Vereniging en de Vlaamse Vereniging voor Sociologie voor de vierde keer de Marktdag Sociologie. Op één dag komt in Nijmegen een grote diversiteit aan onderzoeksgebieden binnen de sociologie aan bod. Zie voor meer informatie de rubriek Nieuws van de Verenigingen.

Fifth European Social Science History Conference

Deadline abstracts: 1 april 2003

The ESSHC at the Humboldt University, Berlin, 24 - 27 March 2004, aims at bringing together scholars interested in explaining historical phenomena using the methods of the social sciences. The conference is characterized by a lively exchange in many small groups, rather than by formal plenary sessions. The Conference welcomes papers and sessions on any topic and any historical period. It is organised in a large number of networks:

Africa - Antiquity - Asia - Criminal Justice - Culture - Economics - Education and Childhood - Elites - Ethnicity and Migration - Family and Demography - Geography - Health - History and Computing - Labour - Latin America - Middle Ages - Nations and Nationalism - Oral History - Politics - Religion - Rural - Sexuality - Social Inequality - Technology - Theory - Urban - Women and Gender - World History

The Conference fee will be €160,- for participants who pay in advance, €200,- for participants who pay at the conference. One day attendance will be €80,- for participants who pay in advance, and €100,- for participants who pay at the conference. The deadline for sending in a pre-registration form and abstract is 1 April 2003. The Fifth European Social Science History Conference is organised by the International Institute of Social History and the Humboldt University.

Further information and an electronic pre-registration form for the Conference can be obtained from the Conference Internet site at <http://www.iisg.nl/esshc> or from the conference secretariat: European Social Science History Conference 2002, c/o International Institute of Social History, Cruquiusweg 31 1019 AT Amsterdam. Tel. 020 6685866, fax 020 6654181, e-mail: esshc@iisg.nl

Benoemingen

KUN - Dr. Hans Beentjes, hoogleraar Communicatiewetenschap, in het bijzonder de persuasieve communicatie. In zijn nieuwe functie geeft Beentjes leiding

aan de onderzoekslijn 'Media campaigns'. Prof. Ewan McKendrick, hoogleraar CPO Wisselleerstoel, Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Dr. Steven Brakman, bijzonder hoogleraar Duitslandkunde bij de Faculteit der Managementwetenschappen. De leerstoel is ingesteld door de

Stichting Nijmeegs Universiteitsfonds en de benoeming geldt voor een periode van 3 jaar. *Prof. dr. Egbert Wever*, bijzonder hoogleraar aan de Faculteit Managementwetenschappen met als leeropdracht 'Euregionaal management'. *Dr. Henk J. Meurs* (1958), directeur van MuConsult BV te Amersfoort, is aan de Faculteit Managementwetenschappen benoemd tot bijzonder hoogleraar mobiliteit en ruimtelijke ontwikkeling. Beide laatste leerstoelen zijn ingesteld door de Stichting Gelder-Kennis.

RUG – *Dr. L. Karsten*, bijzonder hoogleraar Grondslagen van het management (Geschiedenis en actualiteit van het managementdenken en managementonderwijs). Deze bijzondere leerstoel binnen de Faculteit der Bedrijfskunde is gevestigd door het Groninger Universiteitsfonds. *Robert Lensink*, hoogleraar Financiering en financiële markten, Faculteit der Economische Wetenschappen.

RUL – *Prof. mr. A.F.M. Brenninkmeijer* en *mr. L.C.J. Sprengers* zijn per 1 oktober benoemd tot bijzonder hoogleraar op de Albeda leerstoel, gevestigd bij de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Het taakgebied van de leerstoel valt uiteen in twee bestanddelen: arbeidsverhoudingen bij de overheid en alternatieve geschilafdoening. De Albeda leerstoel wordt ondersteund door het Centrum Arbeidsverhoudingen Overheid (CAOP) en ABP-Loyalis. **UM** – *Dr. Taru Spronken*, bijzonder hoogleraar Verdediging in Strafzaken, Faculteit der Rechtsgeleerdheid. De leerstoel is ingesteld door de Nederlandse Vereniging van Strafrechtadvocaten. Oud-bewindsman *dr. Willem Vermeend* is benoemd tot hoogleraar Europees fiscaal recht en fiscale economie.

UT – *Dr. A.A. (Betteke) van Ruler*, bijzonder hoogleraar Professionalisering Communicatiemanagement aan de opleiding Toegepaste Communicatiewetenschap. De leerstoel is ingesteld door de Stichting Professionalisering Communicatiemanagement. *Dr. Suzanne Hulscher*, hoogleraar Waterbeheer, in het bijzonder de watersystemen, aan de faculteit Construerende Technische Wetenschappen.

UvA – *Prof. dr. E.A. (Liesbet) van Zoonen*, is op persoonlijke titel benoemd tot hoogleraar Media en populaire cultuur, Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen. *Dr. J. Houwink ten Cate* is benoemd tot hoogleraar Holocaust en genocidestudies. Hij is tegelijkertijd aangesteld als directeur van het nieuwe Centrum voor Holocaust en Genocidestudies. Het Centrum is een initiatief van het NIOD en de UvA en wordt financieel mede mogelijk gemaakt door de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS).

VU – *Prof. dr. E. Bartelsman*, hoogleraar Algemene Economie, in het bijzonder de Macro-economie bij de Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde. *Prof. dr. H.B.G. Ganzeboom*, hoogleraar Sociologie, in het bijzonder methoden en technieken van sociaal wetenschappelijk onderzoek, bij de Faculteit der Sociaal-Culturele Wetenschappen. *Dr. A. van Harskamp*, bijzonder hoogleraar Religie, identiteit en civil society in multidisciplinair perspectief bij de Faculteit der Sociaal-Culturele Wetenschappen. De leerstoel is ingesteld door de Stichting het Vrije Universiteitsfonds. *Dr. N.L. Stevens*, hoogleraar Toegepaste sociale gerontologie, in het bijzonder met betrekking tot de versterking van per-

soonlijke netwerken van ouderen, bij de Faculteit der Sociaal-Culturele Wetenschappen. De leerstoel is ingesteld door de Stichting Sluytermann van Loo. *Mr. A.F. Verdam*, hoogleraar Ondernemingsrecht, bij de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Eredoctoraat prof.dr. Jutta Limbach

De EUR verleent wegens haar wetenschappelijke en maatschappelijke verdiensten een eredoctoraat aan de Duitse juriste professor doctor Jutta Limbach. Zij neemt het eredoctoraat op vrijdag 8 november 2002 in ontvangst tijdens de academische plechtigheid ter gelegenheid van de 89ste dies natalis van de universiteit.

De academische deskundigheden van Jutta Limbach betreffen het gebied van het staatsrecht, mensenrechten, vrouw en recht, Internationaal en Europees recht, en rechtssociologie. Zij was hoogleraar Burgerlijk recht, handelsrecht en economisch recht aan de Freie Universität in Berlijn. Daarnaast was zij Senatorin (Minister) van Justitie van het Land Berlijn gedurende de periode 1989-1994 tot 2002 President van het Bundesverfassungsgericht (het Duitse Constitutionele Hof) in Karlsruhe. Sinds april 2002 is zij President van het Goethe Instituut. Het eredoctoraat wordt verleend op voordracht van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Erepromotor is prof.dr. J.W. de Zwaan, hoogleraar Recht van de Europese Unie en decaan van de faculteit.

Johanna W.A. Naberprijs

Janneke Janssen heeft met haar scriptie *Blanke pioniers in Nederlands-Indië* de Johanna W.A. Naberprijs voor de beste scriptie op het gebied van vrouwen geschiedenis gewonnen.

De Johanna W.A. Naberprijs is een tweejaarlijkse prijs voor Nederlandse afstudeerscripties op het gebied van vrouwen- en genderstudies. De prijs bedraagt 1000 euro en is genoemd naar Johanna W.A. Naber (1859-1941), auteur van talrijke historische studies en een van de oprichters van het Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging in 1935.

In het juryrapport staat: 'De winnende scriptie is een studie naar gender en het koloniale in twee door vrouwen geschreven Indische romans uit het begin van de 20e eeuw. De scriptie neemt de lezer mee in de vraagstukken die aan de orde komen. En dat zijn niet de gemakkelijkste vraagstukken. De schrijfster introduceert onder meer theorieën van Toni Morrison, Mieke Bal en Maaike Meijer. Zij aarzelt niet hier en daar aanvullingen te doen of kanttekeningen te plaatsen. Voorts introduceert zij ons uitgebreid in de koloniale wereld van Nederlands-Indië rond de eeuwwisseling, en beschrijft de overvloedige literatuur die daarover is geschreven. Tot slot geeft zij een gedetailleerde en intelligente analyse van de grammatica van het koloniale verschil en van genderhiërarchie, in een roman van Louise B.B., *Janneke de pionierster*, en van Augusta de Wit, *De godin die wacht*. Zij laat zien dat de constructie van de koloniale 'ander' steeds opnieuw de eigen westerse beschaving afbakt.'

Agenda

13 november

Fourth ISIM Annual Lecture – Professor Şerif Mardin, Nijmegen.
Contact: tel. 071 5277905, e-mail: info@isim.nl; website: <http://www.isim.nl>

Geïntegreerde zorg na rampen, Leiden. Contact: j.denissen@ebi.nl

13–14 november

Lustrumcongres over Migranten, hun organisaties en inburgering, 1600–2000, Amsterdam. Contact: UvA Congresbureau, Spui 25–27, 1012 WX Amsterdam, e-mail: congres@bdu.uva.nl

14 november

Jomo Kwame Sundaram: Asian-European Economic relations After September 11, Amsterdam. Contact: IIAS, tel. 071 5272227, e-mail: iias@let.leidenuniv.nl, website: <http://www.iias.nl>

Psychologie tussen wetenschap en mode: Erkenning. Van oorlogstrauma tot klaagcultuur, Utrecht. Contact: studgen@sg.uu.nl

Kennisatelier 7: Veiligheidseffectrapportages, Eindhoven. Contact: <http://www.kcgs.nl> (rubriek Agenda)

15 november

Pro-Poor growth and governance – RAWOO's 25th Anniversary Conference, Utrecht. Contact: rawoosec@rawoo.nl

NOSMO Methodologendag: Wat kunnen en moeten studenten leren van de ervaringen van professionele onderzoekers?, Amsterdam (SISWO). Contact: Henk Kleijer, kleijer@siswo.uva.nl, tel: 020 5270647

Broertjes en zusjes, proeftuin van relaties, Ede. Contact: mevrouw M. de Mooij-Janson, Overburgkade 38, 2275 XV Voorburg

20 november

Peter Gay: Schnitzler's Century – The Making of Middle-Class Culture 1815–1914, Amsterdam. Contact: The John Adams Institute, tel. 020 6247280, e-mail: info@john-adams.nl

Conferentie 'Organiserend vermogen van steden'. Contact: <http://www.kenniscentrumgrotesteden.nl/agenda/artikel.php?id=116&thema>

Studiedag "Grenzen aan Woonzorgzones: pretenties en perspectieven", Amsterdam. Contact: Johan Osté, e-mail: j.oste.emgo@med.vu.nl

21 november

Psychologie tussen wetenschap en mode: Iedereen doet aan psychologie, Utrecht. Contact: studgen@sg.uu.nl

Debat 'De gebruiker centraal in de sociale zekerheid', Amsterdam (SISWO). Contact: Loek Groot, Lgroot@siswo.uva.nl, 020–5270667

21–22 november

19e Symposium Gezinsonderzoek, Nijmegen. Contact: J.Berns@bureau.kun.nl

22 november

5e Lions Fundraising Congres 'Strategic Supremacy' – Prof. Richard A. D'Aveni, Amsterdam. Contact: schreurs@dir.nl

27 november

OTB-studiedag Naar een beter bouwtoezicht – inzet overheid en bedrijfsleven voor naleving bouwregelgeving, Delft. Contact: tel. 015 2783005, e-mail: dersjant@otb.tudelft.nl

29 november

Tweede bijeenkomst plaats van de landelijke Werkgroep van Onderzoekers van Sociale bewegingen en collectieve actie (WOS), Utrecht. Contact: Chris Baerveldt, e-mail: c.baerveldt@fss.uu.nl

25 jaar 'Learning to Labour. How working class kids get working class jobs' – What happened to Cultural Studies, to ethnographic research in education, to the lads and to Paul Willis? Een symposium rond het werk van Paul Willis, Amsterdam (SISWO). Contact: kleijer@siswo.uva.nl

Welzijn versterkt Veiligheid, Amersfoort. Contact: tel. 078 6144362, e-mail: smvp@indi.nl

9 december

De toekomst van de verzorgingsstaat Europa/Amerika, Amsterdam. Contact: Marycke Borghardt, borghardt@siswo.uva.nl, tel. 020 5270629

10 december

KP6-Congres – Kaderprogramma voor Onderzoek en Technologische Ontwikkeling KP6, Rotterdam. Contact: Senter/EG-Liaison, tel. 070 3610250, e-mail: info@kp6.nl; website <http://www.kp6.nl>

Netwerkbijeenkomst seksespecifieke verschillen bij hartfalen, Utrecht. Contact: HJ.KaarsSijpesteijn@TransAct.nl

Werkconferentie Nederlands Netwerk Handelingsonderzoek, Tilburg. Contact: B.W.M.Boog@ppsw.rug.nl

12 december

Conferentie Voice of Civil Europe – 'Uitbreiding van de Europese Unie: een caleidoscopisch perspectief', Amsterdam. Contact: vde@felix.meritis.nl

12–13 december

ASSR 15th anniversary conference on Corruption, Amsterdam. Contact: Pelkmans@pscw.uva.nl

13 december

Symposium 'Lichaam, zorg, kwetsuur en verzorging: medisch-antropologische perspectieven op de menselijke kwetsbaarheid', Antwerpen. Contact: greet.lauvrijs@ant.kuleuven.ac.be

WESWA/TVA-Congres 2002 – Balanceren tussen maakbaarheid en marktwerking. De roep om transformatie van het Nederlandse (polder)model, Amsterdam. Contact: Otto Nuys, nuys@siswo.uva.nl, tel. 020 5270621

17 januari

Gender and ICT: Where are we at?, Amsterdam. Contact: Sally Wyatt: wyatt@pscw.uva.nl

Els Rommes: e.w.m.rommes@wmw.utwente.nl

22 mei

Vierde NSV/VS Marktdag Sociologie, Nijmegen. Contact: : e-mail: marktdag@its.kun.nl; <http://www.sociologie.be/marktdag>

22–23 mei

Politologenetmaal 2003, Dordrecht. Contact: Philip van Praag (vanpraag@pscw.uva.nl) en Marc Hooghe (Marc.Hooghe@vub.ac.be).

23 mei

Marktdag Nederlandse Vereniging voor Kriminologie, Amsterdam. Contact organisatie: Marycke Borghardt, SISWO, tel. 020 527 0629, e-mail borghardt@siswo.uva.nl; inhoud: Karin Wittebrood, tel. 070 3407808, e-mail k.wittebrood@scp.nl

Werkgroep van Onderzoekers van Sociale bewegingen en collectieve actie (WOS)

Op vrijdagmiddag 29 november 2002 vindt in Utrecht de tweede bijeenkomst plaats van de WOS. Programma:

- Thom Duyvené de Wit: *De collectieve politieke participatie van etnische minderheden in Nederland*
- Renske Putman (e.a.): *Identities, justice judgements and political participation among Turks and Moroccans in the Netherlands*
- Hans Pruijt: *Kraken en privatisering van de woningnood. Een vergelijking tussen New York en Amsterdam*
- Jacqelien van Stekelenburg: *Overredende communicatie in de vakbond. Motieven van vakbondsleden en hun (actieve) lidmaatschap*

Informatie: Chris Baerveldt, e-mail: c.baerveldt@fss.uu.nl

Bijeenkomsten in binnen- en buitenland zijn te vinden in de agenda op de website <http://www.maatschappijwetenschappen.nl>